

Karel Kramář i neoslavizam

Sažetak:

U fokusu istraživanja je ideja o neoslavizmu kao produkt okolnosti s kojima se za svog privatnog i profesionalnog života susreo dr. Karel Kramář. Osnovna metodološka premisa ovog rada sugerira da svaka ideja ima svoj filozofski i bezvremenski karakter koji je odvojiv od konteksta u kojem je nastala, kao i onaj sociološki koji objašnjava društvene aspekte koji su utjecali na formiranje, adaptaciju i implementaciju ideje. Analizom Kramářevih tekstova tako se utvrđuju mikro- i makrosociološki aspekti koji su prethodili neoslavenskom pokretu te doveli do razvoja ideje, ali i do sama pokreta. Rad obiluje citatima iz obrađenih izvora koji potkrepljuju locirane podražaje te ujedno pružaju prijevod fragmenata obrađenih izvora s češkog na hrvatski jezik.

Ključne riječi: Karel Kramář, neoslavizam, češko-njemački sukob, češko državno pravo, međuslavenska solidarnost, Austro-Ugarska Monarhija, Rusija, intelektualna historija, sociologija znanja

Uvod: Što je neoslavizam?¹

Neoslavizam kao koncept, ali i pojam, gotovo je u potpunosti nepoznat hrvatskom društvu te izrazito slabo obrađivan u hrvatskoj historiografiji. Ovaj je pokret međuslavenske solidarnosti svojevremeno bio gotovo isključivo na idejnoj bazi s vrlo malo, do ni malo, stvarnog utjecaja na položaj Slavena i politiku unutar Austro-Ugarske Monarhije, a raspadom Monarhije postao je potpuno irelevantan segment njene povijesti. Ipak, Slaveni u Monarhiji bili su sve samo ne zanemariv segment – više od dvadeset milijuna Slavena živjelo je u državi čija je populacija brojala četrdeset i pet milijuna stanov-

¹ Ovaj rad nastao je na temelju istoimenog diplomskog rada, izrađenog pod mentorstvom prof. dr. sc. Damira Agičića, obranjenog 22.9.2023. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

nika.² Dakle, Slaveni su činili gotovo polovicu stanovništva. Ipak, unatoč prividnoj kvantitativnoj premoći, uglavnom su bili podređeni njemačkim i mađarskim manjinama u svojim krajevima, koje su zbog preraspodjele vlasti nerijetko provodile prisilnu germanizaciju i mađarizaciju.

Po uzoru na pangermansku ideju – uvjerenje kako su Nijemci u Pruskoj, Bavarskoj, Hannoveru, Austriji i drugdje isti narod koji govori istim jezikom, ali drugačijim dijalektom te su razjedinjeni tijekom povijesti – Slovaci Jan Kollár i Pavel Josef Šafárik već 1820-ih dali su prve impulse panslavizmu. S obzirom na to da tada planinski i poljoprivredni slovački narod nije imao vlastitu inteligenciju, a aristokracija je bila mađarizirana, njihove vizije slaven-skog jedinstva počivale su na kulturnim i jezičnim osnovama. Odani habsbuškoj dinastiji, Kollár i Šafárik tako su upravo u Rusiji, kao jedinoj slobodnoj slavenskoj sili, vidjeli ono što je Slovcima nedostajalo – kulturno i književno bogatstvo slavenskog jezika koje bi potpomoglo emancipaciju njihova nacionalnog identiteta protiv mađarskog pritiska.³

Sklonost Rusiji bila je uvelike posljedica slovačke izoliranosti i nepoznavanja ruskih unutrašnjih prilika. Naime, ne samo da je carska Rusija bila autokratska i apsolutistička država u kojoj je pravoslavlje bilo primarni segment, već su se među ruskim intelektualcima i prije pojave panslavizma u Slovačkoj pojavili tzv. slavenofili koji su zagovarali ideju ujedinjenja svih Slavena pod žezlom ruskog cara. Slavenofili su bili ruski patrioti koji su Rusiji pripisivali primarnu zadaću širenja pravoslavlja i zaštite Slavena od tuđinske (primarno osmanske) vlasti, njihovim utapanjem u ruski narod. Ideja koja bi se prije mogla okarakterizirati kao panrusizam, nego panslavizam.⁴

Za razliku od Slovaka, Česi koji su se razvijali u okvirima zapadnih vrijednosti bili su puno nepovjerljiviji prema Rusima te su rusku opasnost često izjednačavali s onom velikonjemačkih pretenzija. Među češkim se misliocima stoga razvio koncept austroslavizma koji je zahvaljujući revolucionarnim prevrtanjima kulminirao sveslavenskim kongresom u Pragu 1848. Najznačajniji predstavnik austroslavizma zasigurno je bio tadašnji vođa češkog naroda – František Palacký – koji se do danas smatra ocem češke nacije. Kada je svojedobno dobio poziv da sudjeluje u Frankfurtskom parlamentu, tj. priprema za ujedinjenje njemačkog naroda, čime se od njega očekivalo iskazivanje suglasnosti za uključivanje Čeha u jedinstvenu njemačku državu, Palacký ga je odbio izjavivši: *Doista, kad austrijske države ne bi odavno bilo, morali bismo se u interesu Europe, pa i same humanosti, potruditi da se stvori.*⁵ Ova izjava

² Paul Višný, *Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914* (Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1977), 1-2.

³ Teritorij današnje Slovačke bio je u potpunosti integrirani dio Ugarske bez ikakve autonomije. Od dvadeset i jedne administrativne jedinice, slovački narod je tvorio većinu u njih jedanaest, a preko četvrtine u još četiri (dijelovi gdje je slovački narod činio većinu bili su uvelike naseljeni mađarskim stanovništvom te u manjoj mjeri njemačkim i ukrajinskim). (Ibid., 4).

⁴ Hans Kohn, *Pan-Slavism: Its History and Ideology* (New York: Vintage Books, 1960), 122-123.

⁵ Milan Šarac, *Povijest Češke*, 439.

ocrtala je srž austroslavenske ideje, odnosno habsburške države kao bedema i zaštitnice malih europskih nacija. Pritom Palacký nije mislio na centralistički uređenu Austriju kakva je bila u to vrijeme, već je nacionalizam smatrao prirodnom protutežom centralizmu. Svjestan da bi Česi kao samostalan i nezavisan narod s vlastitom državom bili preslabi da se odupru pangermanskim i panruskim pretenzijama – češku je autonomiju vidio u sklopu reformirane Austrije po federalnim principima, tj. Češku kao dio zajednice ravnopravnih naroda s unutrašnjom autonomijom pod vlašću habsburške dinastije.

Slična ideja ponovno je zaživjela na prijelazu stoljeća i osobito u prvom desetljeću 20. stoljeća održavanjem neoslavenskih kongresa 1908. i 1910.⁶ Idejnim začetnikom neoslavenske ideje smatra se Karel Kramář. Njegov program predstavljen na općem savjetovanju slavenskih zastupnika austrijskog Reichsrata 27. studenoga 1907. sadržajem i principima podudarao se s uvodnim govorom neoslavenskog kongresa 1908.⁷ Kramář je bio predsjednik Češkog narodnog vijeća te ujedno i glavni organizator kongresa, a potom i predsjednik kongresa te predsjednik izvršnog odbora. Iz tog razloga, autori poput Jaroslava Šidaka i Martine Winklerove početak neoslavenskog pokreta smještaju u godinu 1907. Drugi, poput Paula Vyšnýa, početak pokreta ipak su vidjeli u 1898., tj. uoči okupljanja velikog broja predstavnika slavenskih naroda povodom stote obljetnice rođenja Františka Palackog i Prvog kongresa slavenskih novinara Austro-Ugarske.

Datiranje kraja pokreta također je podložno diskusijama. Najzastupljene je mišljenje da je početak Prvog svjetskog rata, a time i početak kraja postojanja Austro-Ugarske Monarhije označio siguran kraj pokreta. Takvo tumačenje proizlazi iz činjenice da je postojanje Monarhije bilo osnovni preduvjet realizacije neoslavenske ideje. Ipak, 1908. također se može tumačiti kao kulminacija, ali i kraj cjelokupnog pokreta. Naime, austrijska aneksija Bosne i Hercegovine uvelike je uzdrmala odnose Beča i Sankt Peterburga – najvećih rivala na Balkanu kao zajedničkoj interesnoj zoni koji su do tada nastojali održavati *status quo*. U viziji vanjske politike carstva, upravo su pozitivni odnosi i suradnja s Rusijom bili među primarnim težnjama zagovaratelja neoslavizma te je tako bez njih pokret bio potpuno neostvariv.

Iako su se 1909. u Sankt Peterburgu i 1910. u Sofiji održala još dva okupljanja koja se svrstavaju i karakteriziraju kao neoslavenski kongresi, njihov karakter bio je osjetno drugačiji, čega je bio svjestan i Kramář. Za javnost je kongres u Sankt Peterburgu opisao kao dokaz da je pokret ukorijenjen i da ga se ne može zaustaviti te naglasio kako su inicijalno hladni i indiferentni Rusi sada prepoznali slavensko življe i uzajamnost čime je stvorena nova

⁶ Iako su drugu polovicu 19. stoljeća i *fin de siècle* obilježile brojne manifestacije međuslavenske solidarnosti, poput osnivanja Sokola 1862., sveslavenskog kongresa i etnografske izložbe u Rusiji 1867., praške izložbe i kongresa naprednjačkog slavenskog studenta 1891. te niza kongresa slavenskih novinara koji se smatraju neodvojivim dijelom neoslavenskog pokreta.

⁷ Marek Příhoda, „Славянская политика Карела Крамаржа,“ *Изобретение Славии* (Prag: Národní knihovna České Republiky, Slovanská knihovna, 2005), 69.

Rusija u kojoj nema tragova starog apsolutizma niti bezosjećajne opresije Poljaka. Međutim, Rusiju je zapravo napustio izuzetno razočaran i ogorčen što je vidljivo iz pisma koje je tom prilikom poslao svojoj supruzi Nadeždi: *Imali smo odličnu ideju, ali prezreli. Rusija još nije spremna za nju.*⁸ Štoviše, Marek Prihoda piše kako je atmosfera na sastanku bila loša te da je produbila poljsko-ruski konflikt. Izvršni odbor neoslavenskog kongresa ponovno se sastao u Sankt Peterburgu u veljači sljedeće godine te je ondje došlo do konačnog raskola između Poljaka i Rusa.⁹

Kongres u Sofiji mnogi već tada nisu smatrali prikladnim okarakterizirati kao neoslavenski jer ondje nisu bili prisutni brojni slavenski narodi – prvenstveno Poljaci – dok su većinu sudionika činili ruski slavenofili. U glasilu kadeta *Rech'*, tako je pisalo da kongres u Sofiji ima malo zajedničkog s originalnim neoslavizmom, odnosno da su stvarni pristaše pokreta oni odsutni, a ne oni koji su na njemu sudjelovali.¹⁰ Kadeti su kritizirali dominaciju desne ruske ideologije te pisali kako originalni praški kongres iz 1908. nema ništa zajedničko sa šovinizmom treće Dume čiji su predstavnici, prema njihovim uvjerenjima, predvodili sofijski kongres – zbog čega ga nije mudro nazivati drugim neoslavenskim kongresom. Štoviše, Vasilij Aleksejevič Maklakov i Mihail Vasiljevič Krasovski tvrdili su da se kongres u Sofiji ne može smatrati nasljednikom onog praškog jer Bugari nemaju veze s neoslavizmom, a Poljaci nisu prisutni. Čak su i Britanci, koji su tom prigodom bili u Sofiji, smatrali kako su Bugari daleko od rasno čistih Slavena te izjednačili bugarski slavizam s rusofilstvom.¹¹

Konačno i sam je Kramář na sofijskom kongresu sudjelovao bez velikih očekivanja. Iste je godine izjavio da je austrijska aneksija Bosne i Hercegovine imala katastrofalne posljedice na njegovo životno djelo i da je uništila sve namjere da sve svoje limitirane snage usmjeri prema sreći svoje nacije i prema slobodnoj i snažnoj Austriji koju će svi poštivati.¹² Na suđenju, u sklopu veleizdajničkog procesa, 1916. izjavio je da je nakon kongresa u Sofiji postao svjestan da je došao kraj pokreta te da se ništa ne može učiniti protiv ruskog nacionalizma.¹³ Da se nije radilo tek o naknadnoj pameti, potvrđuju i njegovi raniji postupci. Naime, prilikom otkrivanja Palackýjeva spomenika 1912. svi predstavnici slavenskih naroda našli su se u Pragu čime se pružila nova prilika za oživljavanje pokreta. Ipak, predsjednik izvršnog odbora pokreta – Kramář – nije učinio ništa kako bi barem pokušao organizirati sastanak.¹⁴ Štoviše, iako je tvrdio da ni u kojem trenutku nije očekivao da će do rata uistinu doći – uoči početka Prvog svjetskog rata izradio je utopijski plan za slavensko carstvo od Baltika do Jadrana s ruskim carem na čelu. Ovaj plan u potpunosti se razliko-

⁸ Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914*, 162-163.

⁹ Prihoda, „Славянская политика Карела Крамаржа“, 71.

¹⁰ Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914*, 205.

¹¹ Ibid., 184-185.

¹² Ibid., 237-238.

¹³ Ibid., 202.

¹⁴ Ibid., 213-216.

vao od svih dotadašnjih Kramářevih načela, čime je evidentno u potpunosti napustio ideju neoslavizma.¹⁵

Iako je Kramářeva sklonost Rusiji i njenoj ulozi u viziji međuslavenske suradnje bila jedan od osnovnih elemenata neoslavenske ideje te kao takva ključna razlika između austroslavizma i neoslavizma, ipak je politička suradnja Slavena u Cislajtanijskoj bila primarna za ostvarivanje čeških ciljeva u okviru neoslavizma. Ekonomska i kulturna suradnja sa Slavenima u ugarskom dijelu Monarhije te konačno i izvan Dvojne Monarhije, primarno s Rusima, bila je tek sredstvo postizanja krajnjeg cilja – češkog državnog prava. U tom kontekstu Kramář je vodio i tzv. pozitivnu politiku, odnosno politiku suradnje s vrhovnim vlastima u Beču te je u tom duhu nastojao usmjeriti i slavensku politiku.¹⁶

Metodologija rada: Intelektualna historija

*Metodološki sukobi ometaju intelektualnu povijest više no bilo koju drugu granu povijesnog istraživanja.*¹⁷

Ovim je riječima povjesničar William M. Johnston opisao intelektualnu historiju – izuzetno interdisciplinarni pristup povijesnim istraživanjima kojeg karakterizira, ali i opterećuje širok raspon koncepata. Riječ je, zapravo, o krovnom pojmu pod koji se ubrajaju intelektualna historija u užem smislu, historija ideja, historija intelektualca, historija inteligencije, institucija i dr., a svaka od njih specifična je u svom pristupu i razumijevanju ideja te korelacija s kontekstom. Također, uvelike se preklapa s filozofijom, sociologijom, književnošću, lingvistikom, kulturnom historijom, političkom poviješću i brojnim drugim disciplinama.

Razumijevanje intelektualne historije oduvijek je bilo pod velikim utjecajem epohe u kojoj su pojedinci promišljali i diskutirali o njoj. Štoviše, tzv. *prezentizam* koji se navodi kao jedna od najvećih zamki za istraživače koji se

¹⁵ Ustavno uređenje te nove države, prema Kramářevom nacrtu, u potpunosti bi se razlikovalo od principa neoslavizma. Država bi se sastajala od Ruskog carstva, Poljskog kraljevstva, Češkog kraljevstva, Bugarskog kraljevstva, Srpskog kraljevstva i Crnogorskog kraljevstva. Pri tom, ignorirajući državno-pravnu emancipaciju ostalih slavenskih naroda. Stoga, Bjelorusi, Hrvati, Makedonci, Slovaci, Slovenci i Ukrajinci bili bi integrirani u jednu od gore navedenih sastavnica te utopljeni u pripadajući slavenski narod. (Prihoda, „Славянская политика Карела Крамаржа“, 72).

¹⁶ Nakon propasti Badenijevih jezičnih naredbi 1897. Kramářevo političko djelovanje okarakterizirala je tzv. pozitivna politika, tj. suradnja s vrhovnim vlastima u Beču pa je u skladu s time usmjerio i svoju slavensku politiku. Zbog toga, kako neoslavenski pokret ne bi bio smatran anti-monarhijski ili antinjemacki te antimadžarski, na kongresu u Pragu 1908. nisu bili prisutni (između ostalih) Slovaci, niti je njihova pozicija u mađarskom dijelu Monarhije smjela biti raspravljana. Kongres je trebao imati nepolitičan, odnosno kulturološki karakter. Ipak, većina sudionika bili su političari, a najzastupljeniji su bili Česi. (Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914*, 37, 94-95).

¹⁷ William M. Johnston, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*, (Zagreb: Globus, 1993), 9.

bave intelektualnom historijom, pokazao se ključnom karakteristikom teoretiziranja o intelektualnoj historiji. No, što je zapravo *prezentizam* i na što treba paziti prilikom istraživanja ideja i ideologija? Ovaj termin označava tendenciju da se prošle ideje sudi prema današnjim društvenim kriterijima, gdje uistinu dolazi do jasne granice između zadatka povjesničara i istraživača iz drugih disciplina koje se isprepliću s intelektualnom historijom. Primjerice, dok filozofija ima za cilj evaluaciju određene ideje, povijest teži njenom razumijevanju koje se postiže kontekstualizacijom.¹⁸ Dakako, neki filozofi prihvaćaju kontekstualni pristup povjesničara dok povjesničari poststrukturalističkog razdoblja cilj historiografije ne vide nužno u spoznaji zbilje, već kontekst definiraju kao skup tekstova čime cilj historije postaje istraživanje jezika.¹⁹ Odnosno, tekst kao osnovna jedinica kojom se ideja prenosi je ujedno i ono što konstruira zbilju. Iskaz kao tvorbeni jedinica svakog diskursa ljudski je produkt te kao takav podložan je manipulaciji, transformaciji, zamjenama, kombiniranju, rastavljanju, iznova sastavljanju i uništavanju. Ova spoznaja navodi pojedine teoretičare na tvrdnju da je nemoguće na osnovi teksta u potpunosti spoznati prošlu zbilju, zbog čega tekst ne tretiraju kao izvor informacija, već relikv vremena. Takva i slična viđenja nisu nužno naišla na mnogo sljedbenika u Europi.²⁰ Iako svjesni fluidnosti jezika i važnosti literarnog obrata u povijesnom istraživanju, europski povjesničari skloniji su filološkoj i literarnoj analizi pristupati kao teorijskoj nadopuni, nego kao biti historiografije. Mirjana Gross tako priznaje kako je historijska fikcija veliki problem struke, no smatra da se ne smiju ignorirati metodološki temelji i standardi istraživanja na kojima počiva istraživački postupak. Tvrdi, nadalje, kako jezična prezentacija nastaje istovremeno sa spoznajnim usmjerenjima u procesu istraživanja, dok izbor podataka proizlazi iz teorijskih koncepata te stoga oštro osuđuje pokušaje da se cjelokupni smisao povjesničarskog rada i sva znanstvenost historiografije svede isključivo na literarni kritičizam.²¹

Stoga, glavna karakteristika primjerice kembriđške škole distanciranje je od svih oblika anakronizama i projekcija iz vremena vlastite stvarnosti, koje se primjerice znaju javljati i kod internacionalističkog diskursa historije ideja, a dovode do iskrivljavanja značenja teksta. Pobornici takvom viđenju pritom inzistiraju da se naglasak mora staviti na povijesne uvjete i intelektualni kontekst diskursa u epohi u kojoj je nastao. Ključno je ponovno naglasiti kako je primarni medij prijenosa ideje upravo tekst, odnosno jezik, koji je vrlo fluidan i promjenjiv. Pristup kembriđške škole, kao rezultat iskustva teorije lingvističkog obrata, tako počiva na restituciji teksta. Povjesničar se mora staviti u

¹⁸ Peter E. Gordon, *What is Intellectual History? A Frankly Partisan Introduction to a Frequently Misunderstood Field* (Harvard University, 2013), 4, 8-9.

¹⁹ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb: Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 2001), 338. i Nada Kisić Kolanović, „Historiografija i postmoderna teorija pripovijedanja: Hayden White i Dominic LaCapra,“ *Časopis za suvremenu povijest* vol. 35, br. 1 (2003), 226 i 229.

²⁰ Ibid., 335.

²¹ Ibid., 342.

autorov svijet značenja s fokusom na filološke karakteristike epohe i sam čin pisanja teksta te kulturne, socijalne i političke posebnosti u tom trenutku.²² Jedan od osnivača kembridžske škole i neosporivo ključnih imena intelektualne historije je Quentin Skinner – prema Gordonu, do danas najsofisticiraniji teoretičar na polju intelektualne historije.²³ U svojoj metodologiji jezičnog kontekstualizma Skinner se bavio primarno političkom misli te je često uvelike prelazio iz intelektualne u sferu političke teorije. Zalažući se za tezu fluidnosti značenja misli i njenom uvjetovnošću o povijesnom kontekstu.

Reinhart Koselleck kreirao je pak pristup historijske semantike (njem. *Begriffsgeschichte*). Polazeći od načela da se koncept očituje kao društvena činjenica tijekom svog nastanka, posebnu pozornost posvetio je konceptu vremena te kontinuitetu jezika. Zapravo, svoju historiju koncepata tematizirao je posredovanjem refleksije o diskontinuitetima imanentnim pravom sadržaju. Bit intelektualne historije vidio je u sačuvanju historičnosti svojstvene svakom pojmu, tj. ideji, što se postiže njenim smještanjem u prostor i vrijeme.²⁴

Jedan od najstarijih praktičara njemačke historije ideja (njem. *Geistesgeschichte*), Friedrich Meinecke osobito se bavio pitanjem što izdvaja povijest njemačke političke misli od kozmopolitskih filozofa u ostatku Europe, pritom postavljajući temelje razumijevanju utjecaja specifičnih okolnosti na diskurs.²⁵ Ovdje je ponovno riječ o projekciji vlastitih uviđanja i iskustva na neku ideju i/ili tekst. I dok možemo i moramo govoriti o projekciji suvremenih shvaćanja na prošlu zbilju kako bismo se kao povjesničari nastojali distancirati od toga i uistinu razumjeti i prikazati ideje i događaje u njihovom izvornom kontekstu, projekcija vlastitog razumijevanja ideje ne nastaje isključivo vremenskim, već svakim odmakom od izvornog polja proizvodnje neke ideje.

Tako je, primjerice, ideja pangermanizma nastala u njemačkom društveno-političkom okviru koji je njezino izvorno polje proizvodnje, transferom u strano polje, tj. polje recepcije – u ovom slučaju slavensko društvo – protumačena pod utjecajem iskustva slovačkog naroda (odnosno određenog sloja slovačkog naroda) rezultirala novom, srodnom idejom, tj. panslavizmom. Jednako tomu, na panslavizam se nije gledalo s jednakim entuzijazmom među svim Slavenima. Dok su ga neki tumačili kao spasonosnu ideju, drugi su u njemu vidjeli prijetnju za svoj nacionalni identitet. Kako je to Bourdieu rekao, pogrešno se misli kako je intelektualni život spontano međunarodan – *Smisao i funkcija nekog stranog djela određeni su ne samo poljem iz kojeg potječu već barem u jednakoj mjeri poljem u koje ih se prihvaća*.²⁶ Tako je netrpeljivost između njemačkih i francuskih intelektualnih tradicija bila zasnovana transferu

²² Francois Dosse, „Intelektualna historija,“ *Dijalog s povodom 6* (Zagreb: FF Press, 2013), 107.

²³ Gordon, *What is Intellectual History? A Frankly Partisan Introduction to a Frequently Misunderstood Field*, 8.

²⁴ Dosse, „Intelektualna historija,“ 109.

²⁵ Gordon, *What is Intellectual History? A Frankly Partisan Introduction to a Frequently Misunderstood Field*, 5.

²⁶ Pierre Bourdieu, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja,“ *Dijalog s povodom 6* (Zagreb: FF Press, 2013), 115.

vlastitog shvaćanja i nacionalne situacije na strani tekst, a ne na stvarnim razlikama. Bourdieu piše kako je taj sukob bio fiktivan – mladi, napredni, njemački intelektualci još od 19. stoljeća pa sve do danas *u francuskoj misli traže protutrovan protiv onoga što su prezirali u njemačkoj misli* i obrnuto.²⁷ Dakle, iščitavaju tekstove iz njemačke, odnosno francuske percepcije te ih nužno poistovjećuju s vlastitim nacionalnim okolnostima kao rezultat nepoznavanja konteksta drugog. Zbog toga je izuzetno važan Meineckeov rad i fokus na pitanje što razlikuje povijest njemačke političke misli od one u ostatku Europe. Štoviše, izvorni smisao i funkcija neke ideje često su u potpunosti nepoznati zbog čega se kaže da ideje cirkuliraju, odnosno mogu cirkulirati, bez svog konteksta – u potpunosti izložene projekciji vlastitih mogućnosti spoznaje i razumijevanja, ograničenih subjektivnim doživljajem teksta temeljnog na ranijim iskustvima, emocijama i dostupnim informacijama. U ovom radu nastojat ću rekonstruirati upravo taj kontekst, odnosno polje proizvodnje, ideje neoslavizma.

Polazeći od premise da svaka ideja ima svoj filozofski i bezvremenski karakter koji je odvojiv od konteksta u kojem je nastala, ali i onaj sociološki koji objašnjava društvene aspekte koji su utjecali na formiranje, adaptaciju i implementaciju ideje. Upravo taj sociološki karakter, ono je na što se usredotočuju povjesničari prilikom istraživanja misli. Kontekstualizacija ideje postiže se detektiranjem ključnih društveno-političkih aspekata koji se mogu okarakterizirati kao uzroci nastanka ideje, odnosno posljedica koje je ideja imala na društvo u kojem je cirkulirala – pri čemu se ista ideja može ponašati drugačije u različitim društveno-političkim okolnostima. Dakle, kako bismo razumjeli ideju, moramo razumjeti i njenog mislioca zbog čega istraživanju pristupam po principima sociologije znanja, tj. sociologije mislilaca.²⁸

Sociologija mislilaca, kao jedan od alata intelektualne historije, za cilj ima rekonstrukciju utjecaja okoline na mislioca i njegovu misao. Johnston ju dijeli na mikro-, odnosno makrosociologiju mislilaca. Prva *istražuje formativne utjecaje neposredne okoline na mislioca, osobito u djetinjstvu i mladosti. Roditelji, škola i crkva, te poslije vojska, zvanje i hobi, kanaliziraju ljudsko mišljenje, neke alternative podržavaju, neke isključuju.*²⁹ Johnston pritom stavlja posebni naglasak na djetinjstvo, odnosno *rane utjecaje koji ostavljaju neizbrisiv pečat upravo zato što ih dijete ne može birati.*³⁰ Nasuprot tomu, makrosociološki pristup *usredotočuje se na jednu ili više okolina u okviru šireg društva*

²⁷ Ibid., 123.

²⁸ Johnston je definirao podjelu na unutarnju povijest ideja, sociologiju mislilaca i sociologiju angažiranih intelektualaca. Unutarnja povijest ideja odgovara spomenutom platonizmu gdje su ideje bezvremenski entiteti koji nadmašuju društvena ograničenja, tj. tvrdnji kako ideje same, neovisno o kontekstu, pretihode svakom drugom obliku intelektualne historije. Preostale dvije Johnston je ujedinio u kategoriju sociologije znanja čija je svrha smjestiti teoretičara u njihov društveni okvir. Sociologija mislilaca istražuje kako okolina mijenja misao pojedinca, dok se sociologija angažiranog intelektualca bavi načinima na koji intelektualac mijenja svoju okolinu. (Johnston, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*, 10).

²⁹ Ibid, 11.

³⁰ Ibid.

– stavove koji prožimaju cijeli grad ili naciju.³¹ U fokusu ovog istraživanja je ideja neoslavizma kao produkt okolnosti s kojima se za svog privatnog i profesionalnog života susreo dr. Karel Kramář.

I upravo zbog toga u ovom radu Kramářa primarno promatram kao intelektualca. Pojam intelektualca vrlo je složen i često podlozan svjetonazorima teoretičara koji definiraju pojam, zbog čega nema strogog konsensusa oko toga tko je sve intelektualac i što ga čini istim, no ukratko ću istaknuti najvažnije elemente na temelju kojih Kramářu dodjeljujem tu društvenu ulogu. Naime, pojam intelektualac nastao je na samom *fin de siècle* te je promišljan kroz čitavo 20. stoljeće, zbog čega mu je često pripisivana uloga revolucionara i nužno radikalno djelovanje. Također, pripisivana mu je lijeva politička orijentacija, javno djelovanje izvan matičnog polja, tj. struke i sl. Kramář pritom ne ispunjava niti jedan od navedenih kriterija. Ipak, termin je izvorno nastao 1898. kada je francuski književnik Émile Zola u časopisu *L'Aurore* objavio svoje pismo *J'accuse* kojim je istupio u obranu kapetana Alfreda Dreyfusa.³² Njegov je primjer slijedio niz uglednih književnika i znanstvenika zbog čega je cijeli događaj postao poznat i zapamćen kao „protest intelektualaca“, a Zola kao prvi intelektualac.³³ Intelektualac je tako definiran kao istaknuta i utjecajna figura, visoko obrazovani pojedinac, koji svoj položaj u društvu koristi kako bi kritizirao određene društvene i/ili političke procese te zagovarao, širio i tumačio svoje ideje, stavove i ideologiju u korist nekog većeg dobra.

S obzirom na to da je Kramář bio Zolin suvremenik, a začetak njegove ideologije neoslavizma smješta se u istu godinu kada je nastao pojam, a s njime i figura intelektualca, vjerujem da bi bilo pogrešno primjenjivati teorije nastale u kontekstu 20. stoljeća na taj termin jer bi to značilo podliježati anahronim zamkama o kojima je ranije bilo riječi. Svojim visokim obrazovanjem u području ekonomije, prava i političkih znanosti svakako je zadovoljavao kri-

³¹ Ibid.

³² Alfreda Dreyfusa – optuženog za vojnu špijunažu i prodaju vojnih tajni Njemačkom Carstvu. Naime, optužba je bila neutemeljena i izrečena bez ikakve dublje istrage, a značajna je bila činjenica kako je Dreyfus bio jedini Židov u stožeru što je dodatno doprinijelo širenju antisemitskog raspoloženja u vojsci i tisku. Kasnije je dokazano kako je dokumente na temelju kojih je Dreyfus bio optužen krivotvorio stožerni pukovnik Hubert Joseph Henry. (Dreyfusova afera. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2021. Pristupljeno 2.5.2023 <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=16236>).

³³ U moru definicija pojavile su se i teorije da se intelektualac pojavljuje *avant la lettre*. Naime, prosvjetiteljstvo i uspon građanskog društva u 18. stoljeću te pojava novih slobodnih zanimanja etablirali su kritičko propitkivanje kao način političkih rasprava. S obzirom na to da je jedna od najbitnijih karakteristika intelektualca biti remetilački čimbenik u državi i društvu zauzimajući ulogu kritičara – kao takav, intelektualac, tj. pojedinac u ulozi intelektualca, postoji i prije nastanka pojma, definicije i koncepta. U tom kontekstu, kao prvi intelektualac najčešće se ističe Voltaire. Budući da s građanskim revolucijama kasnog 18. stoljeća nastaju moderne političke ideologije – posljedično moraju nastati i intelektualci kao njihovi idejni začetnici i zagovornici. (Daniel Morat, „Intelektualci i intelektualna historija,“ *Dijalog s povodom* 6 (Zagreb: FF Press), 88).

terij naobrazbe koji se bez iznimke navodi u svim definicijama intelektualca. Nadalje, ako se ustvrdi da su intelektualci začetnici i zagovornici ideologija te konačno da ih definira njihovo djelovanje, a ne profesija, onda je Kramář kao začetnik i nositelj ideje neoslavizma te konačno borac za dobrobit cjelokupnog češkog naroda, a posredno i drugih Slavena, neosporivo figura intelektualca. Intelektualac je prvenstveno kritičar društva i vlasti, on ima sposobnost sagledavanja situacije iz različitih perspektiva, oko toga se slažu svi teoretičari, neovisno o njihovim razlikama u razumijevanju načina na koji se ta kritika izvodi.³⁴ Kramář je, barem u periodu svog neoslavenskog djelovanja, činio upravo to – javno kritizirao i borio se za prava i ravnopravnost svog naroda u odnosu na ostale narode u Zemljama Češke Krune i drugdje u Monarhiji.

Analiza izvora: Formativni aspekti Kramářeve slavenske orijentacije

*Govoriti o češkoj politici i ne progovoriti o odnosima s Nijemcima, a k tomu još možda u strahu reći svoje mišljenje o tako spornim stvarima, uistinu je neoprostivo.*³⁵

Ovom rečenicom Kramář započinje četvrto poglavlje svoje knjige *Poznámky o české politice*. Uistinu, odnos s Nijemcima neizostavan je kada se govori o češkoj politici *fin de siècle*, a osobito o ličnosti Karela Kramářa. Naime, njegov odnos i iskustva s njemačkim stanovništvom u Češkoj uvelike su utjecali na svu njegovu buduću politiku, pa tako i na neoslavensku orijentaciju. Kako bi shvatio neoslavizam, pojedinac ponajprije mora razumjeti odnos Čeha i Nijemaca u Zemljama Krune sv. Vjenceslava.

Nacionalni sukobi zasigurno su bili jedan od najvećih izazova s kojima se višenacionalno habsburško carstvo susretalo u 19. stoljeću, a osobito tijekom i nakon revolucionarne 1848. *Ausgleich*, kojim je 1867. Monarhija podijeljena na njemački i mađarski dio, trebao je umiriti nacionalne probleme, no zapravo ih je produbio. Mađari su se 1868. nagodili s Hrvatima, no sukob Čeha i Nijemaca u Zemljama Češke Krune sve se više zaoštavao. Drugim riječima, češki zastupnici su u to vrijeme započeli s politikom pasivnog otpora opstrukcijom čime su vlast zapravo u potpunosti prepustili u njemačke ruke. Ovo je rezultiralo pogoršavanjem položaja Čeha u vlastitim pokrajinama,

³⁴ Edward Said tu sposobnost prepisuje autsajderskoj poziciji intelektualaca čime stvara figuru tzv. „intelektualca u egzilu“. Egzil pritom može biti doslovan ili figurativan – u oba slučaja predstavlja svojevrsni odmak i slobodu sagledavanja situacije „izvana“. Egzil znači da ćeš uvijek biti marginalac i da ono što činiš kao intelektualac mora biti učinjeno zato što ne možeš slijediti unaprijed propisan put. Ta uloga ima zadaću postavljanja neugodnih pitanja javno, sukobljavanja ortodoksnom mišljenju i dogmama kako bi zastupao sve one i sve što je svakodnevno stavljaju na stranu. Mir nije moguć bez jednakosti: to je intelektualna vrijednost koju pod svaku cijenu valja iznova naglašavati, demonstrirati i podržavati. (Janković, „Intelektualna historija“, 40–46).

³⁵ *Mluviti o české politice, a nepromluvíti otevřeně o poměru k Němcům, a k tomu snad ještě ze strachu, říci své mínění ve věci tak sporné, bylo by opravdu neomluvitelným.* (Karel Kramář, *Poznámky o české politice* (Prag: Bursík a Kohout, 1906), 60).

tj. u krajevima gdje su činili značajnu većinu stanovništva. Češko-njemački konflikt tako je postao najveći i najozbiljniji nacionalni problem u Dvojnoj Monarhiji, a njegov temelj bilo je jezično pitanje.³⁶ Česi su se, naime, protivili apsolutnoj dominaciji njemačkog kao službenog jezika te zahtijevali jezičnu ravnopravnost u administrativnom i javnom životu te pravo na češko obrazovanje češke djece.³⁷

Godine 1873. donesen je *Lex Zeynek* kojim je njemački postao obavezan jezik u svim školama te se u višim razredima nastava, sve do početka Prvoga svjetskog rata, odvijala gotovo isključivo na njemačkom jeziku. Omjer čeških i njemačkih državnih škola bio je 1:10, unatoč natpolovičnoj češkoj nacionalnoj većini u češkim zemljama.³⁸ Češke škole bile su u pravilu isključivo privatne, tj. osnivale su ih i financirale češke školske matice ujedinjene u Centralnoj školskoj matici (*Ústřední Matice Školská*). Međutim, i takve su bile u značajnom deficitu naspram njemačkih državnih škola.

U takvom ozračju odrastao je Kramář. Rođen 27. prosinca 1860., imao je svega sedam godina kada je, prema vlastitim riječima, njegovom narodu učinjena velika nepravda i neprimjereno poniženje: (...) *želja da se naš narod oslobodi od nedostojnih poniženje koje smo proživjeli šezdesetih godina*.³⁹ Kada je riječ o djetinjstvu, Johnston ga ističe kao najformativniji period života svakog budućeg intelektualca i njegovih ideja. Situacije koje čovjek doživi u djetinjstvu često ga odrede i prate kroz cijeli život. Stoga je razumljivo da se većina autora odluči započeti svoje memoare prisjećanjem upravo na taj period života. Kramář pritom nije iznimka, svoje memoare započeo je prisjećanjem na svoje najranije djetinjstvo u češkom planinskom gradiću u Krkonošima na granici s Njemačkim Carstvom – Vysoké nad Jizerou. U ono vrijeme Česi su primarno obitavali u plodnim nizinskim krajevima, dok je planine pretežno naseljavalo njemačko stanovništvo, pa je Vysoké tako bilo jedno od malobrojnih čeških oaza u tom podneblju.

Iako je češko-njemačka netrpeljivost zahvaćala gotovo sve stanovništvo Zemalja Češke Krune, za očekivati je kako je bila istaknutija u krajevima gdje je kontakt dvaju naroda bio intenzivniji – o čemu će biti više riječi u nastavku poglavlja. Zapravo, čini se da je češko i njemačko stanovništvo u podkrkonoškom kraju isprva živjelo pretežno skladno. Naime, s obzirom na to da tamošnje doline onda nisu bile prohodne zbog oštih i strmih stijena – put do njemačkih krajeva vodio je upravo kroz Vysoké, koje je tako postalo važno

³⁶ Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914* (1977), 4.

³⁷ Jaroslav Šidak, „Češko pitanje u austrijskoj politici 1874-1914,“ *Historijski prehled: časopis za nastavu historije* 4 (1962), 256.

³⁸ U Moravskoj je slavenski element bio još i snažniji – dok je u Češkoj živjelo 43% Nijemaca, u Moravskoj ih je bilo samo 27%. Ipak, to nije bilo dovoljno za ravnopravnu raspodjelu čeških, odnosno njemačkih škola – koje su u Moravskoj bile u omjeru 60:40. (Šidak, „Češko pitanje u austrijskoj politici 1874-1914,“ 264).

³⁹ [Tak přirozeně veškeren náš život naplněn je prvky rozkladnými bez protiváhy onoho velikého, vše zachvacujícího nadšení národního, vzbuzeného] touhou po vymanění národa našeho z nedůstojného ponížení, kterým jsme žili v letech šedesátých. (Kramář, *Poznámky o české politice*, 85)

trgovačko središte. Kramář piše kako su tjedno ondje bila dva sajmena dana kada su se prodavali poljoprivredni proizvodi, a jednom mjesečno održavao se i bogati sajam na kojem se mogla pronaći stoka i mnoštvo obrtničkih proizvoda.⁴⁰ U oštroj planinskoj klimi gdje je većinu godine sve prekriveno snijegom uspijevale su tek rijetke kulture. Trgovina je postala stup vysočke ekonomije, pa Kramář piše kako se redovito odlazilo trgovati u njemačke krajeve – osobito lanom, koji je bio najzastupljeniji poljoprivredni proizvod. Stoga se bez obzira na surovu klimu živjelo u blagostanju i nitko nije pomišljao na industriju – *čak ni kada su vidjeli kako Nijemci nad Jizerom postavljaju tvornicu za tvornicom i bogate se.*⁴¹ U svojoj knjizi *Poznámky o české politice* Kramář piše kako prije europske poljoprivredne krize 1873. Česi nisu ekonomski zaostajali za Nijemcima. Štoviše, čak su bili bogatiji: *Naprotiv, bili smo bogatiji. I u planinama gdje su Nijemci, osim nekolicine tvorničara, većinom bili siromašni tkalci — dok je naš narod ipak imao unosnija seoska gospodarstva. Barem kod nas u Podkrkonošima.*⁴² Međutim, nakon što je pod Vysokim niknula željeznica, nije više bilo potrebe da se putuje preko planina te je mjesto tako ostalo izolirano. Razvojem prometa u Monarhiju su počeli pristizati povoljno američko žito i pamuk kojem visoke cijene domaćeg žita i lana nisu mogle konkurirati što je rezultiralo poljoprivrednom krizom. Češko stanovništvo u Vysokom tako je postajalo sve ovisnije o Nijemcima i njihovim tvornicama – tim više što je posla ondje bilo kroz cijelu godinu, dok su vremenske neprilike i duge snježne zime onemogućavale već ionako težak i mukotrpan poljoprivredni rad. U svom političkom programu iz 1906. Kramář tvrdi kako je njemačka industrija ovisna o češkoj radnoj snazi – *Nijemci ne bi imali svoje industrijsko bogatstvo bez jeftine češke radne snage, bez viška našeg seljačkog stanovništva.*⁴³

Konflikt koji je započeo kao jezično pitanje prerastao je u ekonomsko rivalstvo. Osobito je to došlo do izražaja kada su Nijemci počeli iskorištavati svoju ekonomsku nadmoć te otvarati tzv. *schulvereinske* škole, uvjetujući svojim češkim radnicima da šalju djecu u njemačke škole.⁴⁴ Češke zahtjeve za ravnopravnost češkog i njemačkog jezika Nijemci su doživljavali kao izravan napad na svoj dugogodišnji superioran položaj koji je velikim dijelom bio produkt centraliziranosti. Tim više što je češko stanovništvo dobro komuniciralo na obama jezicima, dok većina Nijemaca nije znala češki. Uvođenje češkog

⁴⁰ Kramář, *Paměti*, 29.

⁴¹ (...) *ač viděli, jak Němci staví na Jizeře továrnu za továrnou a bohatnou.* (Kramář, *Paměti*, 29).

⁴² *Naopak, byli jsme bohatší. I v pohorských krajinách, kde Němci, až na několik továrníků, většinou byli chudí tkalci — kdežto naši lidé měli přece jen výnosnější selské hospodářství. Alespoň u nás v Podkrkonoší.* (Ibid., 60).

⁴³ *Své průmyslové bohatství by Němci bez laciné české práce, bez přebytku našeho rolnického obyvatelstva neměli (...).* (Kramář, *Poznámky o české politice*, 62).

⁴⁴ Deutscher Schulverein (češće samo Schulverein) bila je jedna od najutjecajnijih njemačkih nacionalnih udruga čiji je zadatak bilo osnivanje i potpomaganje privatnih njemačkih škola. Udruga je osnovana 2. srpnja 1880. u Beču, a djelovala je prvenstveno na nacionalno mješovitim češko-njemačkim teritorijama. (Karel Řeháček, *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880–1938* (Plzeň: Dimenze - Koniáš, 2002), 29–31).

u administraciju tako bi poboljšalo češke prilike za zaposlenjem, no istovremeno bi predstavljalo prijetnju njemačkim činovnicima. Nijemci su svakako težili nacionalno jedinstvenom njemačkom teritoriju te su predlagali podjelu čeških zemalja po nacionalnoj osnovi. U *njemačkim okruzima*, tj. okruzima gdje bi njemačko stanovništvo bilo većinsko, kao službeni jezik koristio bi se isključivo njemački, bez obzira na veliku češku manjinu.⁴⁵ Česi su se oštro suprotstavili ovim zahtjevima, zalažući se za nedjeljivosti svojih, već i onako razjedinjenih, zemalja te pozivajući se na češko državno pravo.⁴⁶

Prisjećajući se svog djetinjstva, Kramář opisuje idiličnu: *lijepu, uistinu češku, srdačnu demokraciju* – insinuirajući kako to nije bio slučaj među Nijemcima.⁴⁷ Poglavlje o njegovom djetinjstvu u Vysokom obiluje češkim nacionalizmom i lokal-patriotizmom koji su vrlo evidentno produkt okruženja u kojem je odrastao. *Wysočani* su cijelim svojim bičem i postojanjem bili nacionalisti, svjesni kako su baš oni već stoljećima granični bastion Češke: *Živjeli su politiku i nigdje drugdje nije toliko ljudi na prsima nosilo Kutnohorske poslanice kako bi ih sakrili pred žandarima*.⁴⁸ (...) *Do Nijemaca su Wysočani imali sat hoda, a ovdje kod nas nismo ustuknuli ni za centimetar i nacionalnu granicu naše je planinsko stanovništvo očuvalo nepromijenjenu, iako su dosežale do pruskih granica*.⁴⁹

Ne samo da je stanovništvo Vysokog doživljavao kao graničare i čuvare češke stvari pred njemačkom opasnošću, već je čvrsto naglašavao oprečnost između pozitivne uloge i razvoja stanovništva u Vysokom te njihove demokracije, naspram one njemačkog stanovništva u okolnim mjestima i gradovima. Stoga, Kramář ističe značajan društveni i kulturni razvitak Vysokog – dobrovoljno kazalište i pjevačko društvo bili su poznati u cijelom kraju i šire, dok je škola u Vysokom bila bolja čak i od one semilske. Piše kako su čak i samog Františka Ladislava Riegera roditelji iz Semila poslali u školu u Vysoké nad Jizerou.⁵⁰ Tvrdi da se u Vysokom oduvijek mnogo čitalo, stari bi prodavač u trgovini (nas) studente izravno začuđivao svojim znanjem svjetske povijesti, pa nije čudno da su Wysočaní uvijek u prvim redovima češke opozicije.⁵¹ Nagla-

⁴⁵ Šidak, „Češko pitanje u austrijskoj politici 1874-1914,“ 256-257.

⁴⁶ Vyšný definira češko državno pravo (njem. *Böhmisches Staatsrecht*) kao pravo na zasebnu političku jedinicu u povijesnim okvirima i autonomiju čeških pokrajina. (Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914*, 5). Kramář opisuje državno pravo kao ništa drugo, no pravni sadržaj državnog suvereniteta Zemalja Češke Krune — njihova nedjeljivost, cjelovitost i državno-pravna posebnost. [Zbytečně — pokud nepopírají stát vůbec, poněvač státní právo] není nic jiného, než právní obsah státní suverenity země koruny české — jich nedělnost, celistvost a státoprávní osobitost. (Kramář, *Poznámky o české politice*, 74).

⁴⁷ (...) krásný, opravdu český, srdečný demokratismus. (Kramář, *Paměti*, 32).

⁴⁸ Žili politikou a nikde nenosilo tolik lidí na prsou Kuthohorské epištoly, aby je skryli před četníky. (Ibid., 29).

⁴⁹ Do Němec měli vysoštit hodinou chůze, a zde u nás necouvli jsme ani o píď a narodnostní hranici naši horáci zachovali nezměněnou, ač dosahují pruských hranic. (Ibid., 33).

⁵⁰ Vysoké nad Jizerou nalazi se u semilskom okruhu liberečskog kraja.

⁵¹ Ve Vysokém se vždy mnoho čtlo, takový starý obchodník nás studenty přímo překvapoval svými znalostmi historie světové, a není divu, že byli Wysočtí vždy v předních řadách české opozice. (Kramář, *Paměti*, 33).

šavao je kulturu i načitanost češkog naroda, kao i političnost i demokratični duh. Kontrastno, piše kako su se kriminal i prosjaci mogli vidjeti jedino u njemačkim gradovima poput Tanvalda i Rokytne.⁵²

Kramářeva politika, objašnjena u knjizi *Poznámky o české politice*, u najvećem dijelu bavi se upravo nedemokratičnošću njemačkih vlasti i podjarmljenom položaju Čeha u vlastitim zemljama te načinom kojim bi se, prema njegovom sudu, morao razriješiti taj problem. Upravo su češko jezično pitanje i češka autonomija, tj. težnja češkom državnom pravu, bili temelj cjelokupnog Kramářevog političkog djelovanja, a prvi impulsi za to došli su iz njegova rod-nog kraja: *U takvoj atmosferi sam odrastao i to s čime sam tamo u djetinjstvu živio, ponio sam sa sobom u život i do danas mi je drago da mogu reći da imam u sebi nešto planinsko, staro vysočko, osobito malo te vysočke stare jednostavne i iskrene demokratičnosti.*⁵³

Do sada opisani uvjeti i okolina u kojima je Kramář odrastao mogu se okarakterizirati kao makrosociološki aspekti, odnosno oni koji su prožimali šire društvene slojeve – sve stanovništvo Vysokog ili čak cijeli češki narod. Međutim, u memoarima se mogu uočiti i specifični mikrosociološki podražaji iz perioda njegova djetinjstva, odnosno oni koji su se osobno doticali mladog Kramářa a koji su također proizašli iz češko-njemačkog konflikta. Primjerice, spominje kako je sa samo sedam godina bio svjedok na sudu u Rokytnici gdje su ga ispitivali o upletenosti njegova oca u jedan od tabora u Podkrkonošima u kojima se prosvjedovalo protiv centralističke vlade Hansera, Giskryja i Her-bsta.⁵⁴

Kako je u pograničnim krajevima bio ustaljeni trgovački običaj slati djecu u njemačke krajeve da ondje tečno nauče pričati njemački – Kramář ponovno nije bio iznimka. Sa samo devet godina roditelji su ga odveli u Libe-rec gdje je živio kod udovice jednog građevinskog inženjera i ondje pohađao školu. Ovo iskustvo bilo je traumatično za mladog Kramářa koji je prvi puta bio odvojen od svoga doma, nije znao ni riječi njemačkog kako bi se ondje sporazumijevao, nije imao prijatelja te se osjećao iznimno usamljeno, a k tome mu je jedan dječak prijetio smrću zato što je Čeh. Piše kako je iz kuće u kojoj je živio imao pogled na željeznicu, pa bi tako satima sjedio i promatrao prugu te se veselio svakom vlaku koji bi onuda prošao nastavljajući put k češkim predjelima.⁵⁵

Već sama spoznaja kako je njegovom ocu bilo izuzetno važno da sin upiše prašku malostransku gimnaziju – gradsku, isključivo češku, a ne državnu školu – mnogo govori o mentalitetu s kojim je odrastao.⁵⁶ Period ob-razovanja obuhvaća širok vremenski okvir i spektar pripadajućih iskustava,

⁵² Ibid., 29-30.

⁵³ *V takové atmosféře jsem vyrostl, a to, čím jsem tam ve svém dětství žil, odnesl jsem si do života, a dodnes jsem rád, mohu-li si říci, že mám v sobě něco horské-ho, starého vysockého, zejména trochu té vysocké staré prosté a upřímné demo-kratičnosti (...).* (Ibid., 34).

⁵⁴ Ibid., 33.

⁵⁵ Ibid., 35-36.

⁵⁶ Ibid., 37.

no formativni elementi Kramářeve buduće politike i orijentacije prvenstveno se nadziru u međuljudskim kontaktima. Osobito s obrazovnim autoritetima s kojima se susreo od odlaska u gimnaziju u Prag kad mu je bilo samo deset godina pa do završetka studija – studirajući pritom na brojnim sveučilištima u inozemstvu. Prvi školski kontakti utjecali su na njegovu odluku da se uopće bavi politikom, dok su oni kasniji već počeli usmjeravati njegovu političku misao u njenom budućem smjeru.

Kramář tvrdi kako je još iz Vysokog u Prag ponio izrazit interes za politiku. Dapače, istaknuti politički i opozicijski naboj koji je kao posljedica bliskog suživota s Nijemcima prožimao cjelokupno stanovništvo Vysokog, nije bilo jedino što je utjecalo na političke interese mladog Kramářa. Tvrdi kako je već od malena čitao politička glasila, pa je tako redovito posjećivao stričevu gostionicu gdje su se mogli pronaći *Národní listy*. Kod kuće je pak čitao Šimáčekov list *Posla z Prahy* na koji je bio pretplaćen njegov otac, a koji se uglavnom zanimao ekonomskim pitanjima. Ovu naviku potom je ponio sa sobom u Prag gdje su mu jedine dostupne novine isprva bile staročeski *Pokrok* koji je čitao njegov najmodavac gospodin Vaněk. Kramář piše kako se budio u zoru kako bi dočekaao dostavljača te tako bio prvi koji bi pročitao vijesti – čime nastoji dočarati svoju strast za politikom, koja ga je navodno pratila od malih nogu. Kako to obično biva s dječacima njegova uzrasta, sve što je onda konzumirao shvaćao je vrlo doslovno zbog čega je, po vlastitim riječima, tako postao gorljivi staročeh.⁵⁷

Ne može se znati koliko je uistinu već u tim godinama osjećao interes za politiku, no vjerojatno je suživot s prof. Vaněkom i prijateljstvo sa sinom prof. Práchenskog (također gorljivog staročeha) uvelike utjecalo na njegove prvotne stavove, a time i na djela. Iako u memoarima nerijetko ima običaj isticati pojedince koji su imali značajan utjecaj na njegove interese te životne i političke stavove i odluke, to ne čini kada piše o prof. Vaněku. Zaslužnog za svoju odluku da se u životu posvetiti politici smatrao je čovjeka koji je u to vrijeme bio na čelu upravo staročeske stranke te je smatran vođom češkog naroda – Františku Ladislavu Riegeru. S više od šezdeset godina odmaka, Kramář opisuje Riegerov govor iz 1873., održan prilikom postavljanja kamena temeljca za Jungmannov spomenik povodom stote obljetnice njegova rođenja, kao trenutak koji je odredio njegov životni put: *dogodilo se onda nešto što je za mene bilo odlučujuće. Polagali su tada kamen temeljac za Jungamnnov spomenik. Bio sam među ljudima, ali sam vidio i čuo dr. Riegera, koji je bio veliki govornik. Gledao sam ga kao Boga, a uostalom bio mi je blizak i kao zemljak – iz Semila i u školu je išao u Vysoké*.⁵⁸ Ovdje se jasno oslikavaju staročeski utjecaji njegovog praškog doma, ali i lokalpatriotizam koji ga je pratio kroz život.

Piše kako do njega nije mogao doprijeti ni njegov otac iako je inače na mladog Kramářa imao veliki utjecaj: *Otac je bio građevinar, sagradio je cijeli*

⁵⁷ Ibid., 37–38.

⁵⁸ *Ale stalo se něco, co pro mne bylo rozhodujícím. Kladli tehdy základní kámen k Jungmannovu pomníku. Byl jsem mezi lidmi, ale viděl a slyšel dra Riegra, který byl slavnostním řečníkem. Díval jsem se naň jako na pána Boha a přec mně byl jaksi bližší jako krajan – ze Semil a ve Vysokém chodil do naší školy.* (Ibid., 40).

niz tvornica i, prirodno, vidio je moju najbolju budućnost u tome da i ja također budem industrijalac. Htio je da postanem strojar i radovao se što će me poslati u Švicarsku da učim tehniku i da mi za početak izgradi malu tvornicu strojeva. Zato je uvijek inzistirao da nakon drugog razreda gimnazije, kad je bilo nužno odlučiti, idem u realku. Vidio je u meni sklonosti k politici koje se bojao. Upozoravao me na nju, da ću biti nesretan, da u politici nema nikakve zahvalnosti itd. (...) Preklinjao me da ne mislim na politiku, da idem na realku i da se posvetim praktičnom životu, da ću biti sretniji i zadovoljniji. Jadničak je imao suze u očima, što nije bilo uobičajeno za njega. Ja sam ostao nepopustljiv, nisam pokleknuo, moj žar za politikom bio je snažniji od velike ljubavi prema ocu – a nisam imao još ni 12 godina.⁵⁹

Raskol u Narodnoj stranci (češ. *Národní strana*) dogodio se godinu dana kasnije, a Kramář piše kako se i sam potom počeo približavati mladočeskim stavovima.⁶⁰ Naime, Vaněk, koji je potencijalno utjecao na Kramářa i njegovo razmišljanje u tim godinama, preselio se na Pohořelec, pa su roditelji Kramářu pronašli novi smještaj na Kampi – kod umirovljenog sudskog vijećnika koji je bio pretplaćen na *Bohemiu*.⁶¹ Bez drugog izbora, Kramář je tako zavisio o njemačkim novinama u kojima je prvi puta čitao o sukobu između staro- i mladočeha iz drugačije perspektive, no što ju je sugerirao staročeski *Pokrok*. Piše kako je kritički počeo promatrati stvari te se instinktivno branio protiv pasivnosti. U šestom razredu pretplatio se na *Národní listy*. Uslijedilo je razdoblje njegovih oštrih političkih konflikata u gimnaziji. Za vrijeme srpsko-turskog, a zatim i rusko-turskog rata, njegov prijatelj – sin prof. Práchen-skog – povjerio mu je kako otac kući na zidu ima sliku cara Aleksandra II., što je jako sugestivno djelovalo na njega te je spomenute sukobe doživljavao kao vlastite, *naš rat*.⁶² Kramář je tada imao sedamnaest godina te se ovdje po prvi puta uočavaju njegovi proslavenski osjećaji i/ili istupi. Nakon pada Plevne u Pragu vladalo je opće oduševljenje, ljudi su se navečer okupili na Karlínu: *Naravno da sam bio tamo, pjevao sam „Hej Slaveni“, uzvikivao „Slava Rusima“*

⁵⁹ Otec byl stavitel, stavěl celou řadu továren a přirozeně viděl nejlepší mou budoucnost v tom, abych byl také průmyslníkem. Chtěl ze mne mít strojníka a těšil se na to, že mne pošle do Švýcar na techniku a postaví mně s počátku třeba menší továrnu na stroje. Proto stále na mne naléhal, abych po sekundě reálného gymnasia, kdy tehdy bylo nutno se rozhodnouti, šel na realku. Viděl ve mně sklony k politice, které se bál. Varoval mne před ní, že budu nešťastným, v politice že není žádného vděku atd. Zaklínal mne, abych nemyslel na politiku, šel na realku a věnoval se praktickému životu, že budu šťastnější a spokojnější. Měl chudák slzy v očích, což nebylo jeho zvykem. Já zůstal neoblomným, nepovolil jsem, můj zápal pro politiku byl silnější než velká láska k otci – a nebylo mně ještě 12 let. (Ibid., 39-40).

⁶⁰ Podjela stranke na *Národní stranou* poznatije kao staročesi te *Národní stranou* svobodomyšlnou, tj. mladočeha.

⁶¹ *Bohemia* su bile njemačke novine koje su izlazile u Pragu. Nakon obnove ustavne vlasti 1861. profilirale su se kao glavni tisak njemačke liberalne političke struje u Češkoj, tzv. *Ústavní strana*. (Jiří Malíř, Pavel Marek, Jaroslav Rokoský, kol. aut., *Politické strany I. díl 1861-1938* (Brno: Doplněk, 2005), 468).

⁶² Kramář, *Paměti*, 42.

dok nije došla policija i rastjerala nas.⁶³ Opisuje kako je došao i u fizički sukob s jednim od policajaca, a u državnim je školama zatim uslijedila i istraga, dok malostranska gimnazija kao gradska škola nije učinila apsolutno ništa o tom pitanju.

Ovdje postaju vidljivi ne samo proruski i proslavenski afiniteti, već i bunt protiv habsburških vlasti koji se još jasnije očitava u incidentu izazvanom prilikom selidbe gimnazije u novu zgradu s kapelicom: *Svečano su ju posvetili, bile su sve moguće počasti, državne i gradske, a pjevala se također austrijska himna. Ja sam dakako osigurao da mi stariji vrlo demonstrativno šutimo, a pjevali su samo prvašići i drugaši što dakako nije ostavilo impresivni dojam. Još sam k tome prošaptao da me svi čuju: „Himna mališana“ i više kod nas himnu nismo čuli.*⁶⁴ Škola je i ovoga puta demonstraciju ostavila bez posljedica. Na ovom primjeru jasno se razaznaju mikrosociološki utjecaji na ranu formaciju Kramářeve buduće politike. Odabir škole, koja je već samim postojanjem promovirala češku stvar u međunacionalnom konfliktu te svojom tolerancijom odobravalu protuaustrijske i proslavenske izražaje, bio je jedan od važnih aspekata utjecaja na razvoj misli i stavova mladog budućeg političara.

Nadalje, ovdje se počinju razaznavati i elementi djelatnosti intelektualca. Naime, svojim aktivnim istupima u javnosti i borbom, u ovom slučaju za nacionalno dobro, gimnazijalci i studenti 19. stoljeća svakako se mogu smatrati inteligencijom.⁶⁵ Isto tako, kada je 1882. došlo do podjele praškog sveučilišta na češko i njemačko, Kramář opisuje žestoke sukobe između čeških i njemačkih studenata.⁶⁶ Pritom su češki studenti agitirali za nošenje slavenskih pojasa kako bi se vidjelo tko dominira Pragom: *Kao studenti nismo rješavali teške životne probleme, možda smo na kraju izgledali kao da smo jako neozbiljni, prema kasnijoj kvalifikaciji „površni“, ali mi smo tada u našem narodnom životu nešto bili, pokretačkim elementom i što je u nama bilo duboko, bilo je naše stvarno, toplo domoljublje i ljubav k Slavenstvu.*⁶⁷ Iz navedenog je jasno vidljivo poistovjećivanje slavenskog i češkog sentimenta. O utjecaju mlade in-

⁶³ *Přirozeně jsem tam byl, zpíval „Hej Slované“, křičel „Sláva Rusům“, až přišli policajti a rozehnali nás. (Ibid., 43).*

⁶⁴ *Tu slavnostně vysvěcovali, byly všechny možné honorace, státní a městské, a zpívala se také rakouská hymna. Já jsem ovšem zařídil, že my starší velmi demonstrativně mlčeli, a zpívali jen primáni a sekundáni, což ovšem imponující dojem nedělalo. Ještě jsem k tomu zašeptal, aby to druží slyšeli: „Hymna malíčkových“ a víc jsme hymnu u nás neslyšeli. (Ibid.).*

⁶⁵ Istaknula bih ovdje primjeri hrvatskih đaka i studenata (među kojima se isticao Stjepan Radić) koji su 1895., prilikom posjeta cara Franje Josipa Zagrebu, ispred Jelačićevog kipa zapalila mađarsku zastavu, nakon čega je većina otišla na studij u Prag gdje su se susreli s profesorom Masarykom. Osim naših studenata, Masaryk je oko sebe imao okupljenu veliku silu češke napredne mladeži koja je utjecala na smjer češke politike.

⁶⁶ Kramář, *Paměti*, 53-54.

⁶⁷ *Neřešili jsme jako studenti těžké životní problémy, snad dokonce vypadali jsme hodně lehkovázně, podle pozdější klasifikace „povrchně“, ale my tehdy v našem národním životě něčím byli, hybným elementem, a co v nás bylo hlubokého, bylo naše opravdové, vřelé vlastenectví a láska k Slovanstvu. (Ibid., 55).*

teligencije na javnost govori i primjer kada je mladež prilikom požara u nacionalnom kazalištu 1881. mobilizirala češku javnost te prikupila sredstva za obnovu. Kramář to opisuje kao moment *dirljivog patriotizma*.⁶⁸

Osim na odabir gimnazije, otac je posredno utjecao i na Kramářevo akademsko obrazovanje. Naime, od malena ga je poticao da vidi svijet – 1873. poveo ga je sa sobom na svjetsku izložbu u Beč, a 1878. u Pariz.⁶⁹ S obzirom na to da je već s devet godina prvi put morao otići od kuće, a ni susret s inozemstvom mu nije bio stran – navodno je već tada dobro znao francuski kao i njemački – odluka za odlaskom na studij u inozemstvo bila je jednostavna. Kako je i planirao, upisao je pravo – studirao je u Berlinu, Strasbourgu, Pragu, Parizu, a zbog svojih istraživanja dugoročnije je boravio i u Londonu te Beču. Iskustvo života i studiranja u inozemstvu Kramář rado ističe u obrađenim tekstovima. Usudila bih se reći čak da pritom implicira na svoj superiorniji položaj koji mu je to iskustvo tobože osiguralo. Tako, primjerice, često naglašava *uskogrudnost* i *malograđanštinu* Praga, kojih se on svojim izbivanjem, oslobodio. Iz korespondencije čak izdvaja pisma gdje svoja shvaćanja podupire i Masarykovim riječima – u jednom pismu kazao mu je kako zahvaljujući djelovanju iz Beča, ne može razumjeti sitničavost Praga.⁷⁰ Upravo tu sitničavost vidio je kao najveći problem češke politike. Gotovo cijelo posljednje poglavlje svoje knjige *Poznámky o české politice* posvetio je tumačenju kako bi zajedničko djelovanje svih struja češke politike urodilo većom snagom Čeha u Beču te jednostavnijim putem do zajedničkog cilja – ravnopravnosti i autonomije Zemalja Krune Sv. Vjenceslava. Upravo je apel za kvantitativnom snagom ujedinjenog slavenskog fronta u politici Monarhije, ono na čemu je počivala logika neoslavizma. Štoviše, osim manjeg dijela memoara u kojem se osvrće na svoje djetinjstvo i obrazovanje, gotovo cijele memoare posvetio je pregovorima realista sa staročesima, a zatim i mladočesima te osobnim nesuglasicama koje su ih kočile. Pritom čak smatra kako je realizam nastao kao otpor praškim intrigama i sitničavosti, tj. osobnoj ljubomori koja je gušila češku politiku.⁷¹

Prvi semestar u Berlinu predavao mu je profesor Adolf Heinrich Gottthilf Wagner kojeg je u memoarima vrlo često isticao kao pojedinca koji je na njega imao osobiti utjecaj: *Ali dakako glavni interes bila su mi Wagnerova predavanja koja su mi otvarala novi, nepoznati svijet socijalne politike koje je A. Wagner bio prominentni znanstveni predvodnik*.⁷² Adolf Wagner predavao je na Sveučilištu u Berlinu od 1870. te je bio osnivač socijalno-pravne ekonomske škole. Njegov, tzv. *Wagnerov zakon* navodi kako s razvojem društva država

⁶⁸ Kramář opisuje još brojne incidente u kojima je sudjelovao kao student, a koji su proizašli iz češko-njemačkih netrpeljivosti poput onog vezanog uz pravilnik o ispitima i/ili sukob s grofom Žerontínom oko germanizacije moravskih gradova i sl. (Ibid., 51-56).

⁶⁹ Hoch, „Úvod vydavatelův“ u: *Paměti*, Karel Kramář, 8.

⁷⁰ Kramář, *Paměti*, 212.

⁷¹ Ibid., 226.

⁷² *Ale ovšem hlavním zájmem byly přednášky Wagnerovy, které mně otvíraly nový, neznámý svět sociální politiky, jejíž byl A. Wagner předním vědeckým vůdcem*. (Ibid., 48).

mora preuzimati sve veću brigu za zadovoljavanje ekonomskih potreba stanovništva preraspodjelom dohotka i poticanjem javne potrošnje. S Gustavom Friedrichom von Schmollerom – koji je bio glavni razlog Kramářeva odlaska na drugi semestar u Strasbourg – Wagner je 1872. osnovao *Savez za socijalnu politiku* (njem. *Verein für Sozialpolitik*) s ciljem promicanja politike socijalnih reformi.⁷³ Schmoller je osim u Strasbourgu Kramáři predavao i po njegovom povratku u Berlin, no Kramář piše kako nije na njega ostavio osobito značajan dojam.⁷⁴ Za Wagnera piše da je bio nacionalist i antisemit te kako je, iako ekonomist, imao je neobično istaknuti interes za politiku. Kao njegov student, Kramář je bio pod snažnim utjecajem katedralnog socijalizma, a piše kako je uz Wagnera snažan dojam na njega ostavio i g. Hájek – socijalist kojeg je upoznao u Češkoj besedi u Berlinu, koju je često posjećivao.⁷⁵

Koliko dubok dojam je Wagner na njega ostavio dočarava i činjenica da se, nakon što je diplomirao u travnju 1884., odlučio ponovno vratiti u Berlin kako bi sudjelovao na Wagnerovom ljetnom seminaru. Seminar je opisao kao vrlo intiman – Wagner ga je održavao u vlastitom stanu, a sudjelovalo je tek petnaestak polaznika iz najrazličitijih dijelova Europe. Posebno je istaknuo Hermanna Bahra, koji je u ono vrijeme bio velikonjemački nacionalist te je zbog velikonjemačke agitacije čak izbačen s bečkog sveučilišta, a s kojim je Kramář vodio žustre političke debate. Piše kako su poslije seminara odlazili u obližnji restoran gdje bi zatim *započela politika: Ostali su samo slušali, a mi smo imali svoj „solo“*. Naravno da sam se svim silama trudio samo da pred tim međunarodnim formatom ne izgubim, baš kao što je to pokušavao i Bahr, a očito je to bilo za sudionike veoma zanimljivo što su dobili tako jasnu sliku austrijske unutarnje politike.⁷⁶ Iako u svojim memoarima piše kako je Bahr bio bolji govornik od njega, Kramář je očito uspio bar djelomično doprijeti do svog pronjemačkog sugovornika. Naime, Bahr se kasnije naklonio Česima i općenito Slavenima te se za vrijeme rata čak suprotstavljao antislavenskom političkom kursu. Kramář u memoarima piše: *Nisam si tada mogao ni predstaviti kako duboka promjena će se dogoditi kod Bahra i da će mi u austrijski zatvor poslati svoju knjigu koju je pisao neki već potpuno drugi Bahr*.⁷⁷

Ova anegdota jedan je od slikovitih prikaza Kramářevih strastvenih stavova i agitacije za češke pozicije u Monarhiji. Međutim, iako je od malena djelovao prema svojim nacionalnim instinktima i osjećajima, tvrdi kako ga je tek dublje istraživanje povijesti austrijske ekonomije i unutrašnjih pitanja dr-

⁷³ „Wagner, Adolph Heinrich Gotthilf,“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2021., Pristupljeno 8.7.2023. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65725>).

⁷⁴ Kramář, *Paměti*, 49.

⁷⁵ Ibid., 48.

⁷⁶ *Ostatní jen poslouchali a my měli „solo“*. Je přirozené, že jsem se ze všech sil snažil, abych zrovna před tímto mezinárodním forem neprohrál, zrovna jako se o topokoušel Bahr, a patrně bylo to pro účastníky velmi zajímavým, že dostali tak jasný obraz rakouské vnitřní politiky. (Ibid., 60).

⁷⁷ *Nedovedl jsem si tehdy představit, jak hluboká změna se stane s Bahrem a že mně do rakouského vězení pošle svou knihu, již psal už docela jiný Bahr*. (Ibid.).

žave u 18. stoljeću uvjerilo u poseban položaj njegove nacije: *Ne želim poricati da je ova više emocionalna, a manje filozofska osnova, proizašla iz shvaćanja o prirodnom pravu naše nacije na samoodređenje, ne bi bila dovoljna za nastojanja da se obnovi staro, neukinuto pravo Kraljevine Češke. Stoga, priznajem da sam se u svojim državnopravnim uvjerenjima utvrdio tek dubljim zadiranjem u povijest našeg državnog prava. Kao i mnogi, i ja sam imao svoje sumnje, tim više jer smo svi bili pod tjeskobnom svijesću poraza na Bíloj Hori i pod dojmom njemačke "Verwirkungstheorie". Za pravog političara nije dovoljno žaliti za izgubljenom bitkom — mora računati i s posljedicama. Tek kad sam tijekom četverogodišnjeg istraživanja u bečkom arhivu o financijskoj i upravnoj politici Austrije od 1705. do 1749. sagledao sav državni život onog vremena i spoznao da su Zemlje Češke Krune, bez obzira na poraz na Bíloj Hori, do ukidanja privilegija države i kraljevskog apsolutizma u periodu nakon Bíle Hore, ostale posve samostalne, nezavisna država sa svim atributima državne neovisnosti, kada sam čitao npr. u aktima o tome kako se postupalo s uvođenjem stanovitih jednoobraznih uredba gospodarske politike između austrijskih i čeških zemalja kao među dvjema potpuno samostalnim državama, tada sam po prvi puta spoznao koliki je politički grijeh bio što smo vodili bitku za povijesna prava, a nismo se pobrinuli za ispravno razjašnjenje povijesti i dozvolili smo da nas poraze potpuno neopravdanim teorijama o značenju i posljedicama bitke na Bíloj Hori.*⁷⁸

Naime, Kramář je prvo na Wagnerovom seminaru započeo raditi na svojoj knjizi *Papiergeld in Oesterreich*, koju je izdao 1886., a zatim je uslijedilo spomenuto istraživanje koje je izravno utjecalo na njegovu buduću politiku. Za razliku od prve knjige, drugu nikada nije objavio, a po ulasku u Carevinsko vijeće, s tek napunjenih trideset godina, bio je jako razočaran neozbiljnim i posprdnim tretmanom kolega i birača. Ponovno se posvetio radu na knjizi, vjerujući da bi njena objava promijenila način na koji ga doživljavaju i tretiraju.⁷⁹ Smatrao se puno zrelijim od svojih vršnjaka, a tu zrelost te objektivnost

⁷⁸ *Nechci arcif popírati, že by tento více citový podklad, a tím méně filosofický, vyrostlý z názorů o přirozeném právu národa našeho na svéprávnost, nestačil k snahám pro obnovení starého, nezrušeného práva království Českého. Proto se přiznám, že jsem se ve svém státoprávním přesvědčení utvrdil teprve hlubším vniknutím v historii našeho státního práva. Jako tak mnohý, měl jsem také já své pochyby, tím spíš, poněvač jsme všickni byli pod tíživým vědomím porážky bělohorské a pod dojmem německé „Verwirkungstheorie“. Pro reálného politika nestačí naříkati nad prohranou bitvou — musí počítati také s důsledky. Teprve když jsem během čtyřletých studií v archivech vídeňských o finanční a správní politice rakouské od r. 1705 do 1749 viděl veškeren státní život oněch dob, a poznal, že země koruny České, nehledě k porážce bělohorské, k zrušení privilegií stavů, ku královskému absolutismu doby pobělohorské, zůstaly naprosto samostatným, neodvislým státem, se v š e - m i attributy státní neodvislosti, když četl jsem ku př. v aktech o tom, jak jednalo se o zavedení jistých jednotných zařízení hospodářské politiky mezi zeměmi rakouskými a českými jako mezi dvěma úplně samostatnými státy, tu teprve poznal jsem, jakým politickým hříchem bylo, že jsme vedli boj o historická práva, a nepostarali se o náležité objasnění historie, a dali se porážeti úplně neoprávněnými, teoriemi o významu a důsledcích bitvy na Bílé Hoře. (Kramář, *Poznámky o české politice*, 42).*

⁷⁹ Kramář, *Paměti*, 269.

pripisivao je životu u inozemstvu. Najviše ga je smetalo nedovoljno priznanje njegova doprinosa češkoj politici u sklopu realista, tj. samom pokretu. Kaizl i Masaryk oslovljavali su ga s „dijete“ što mu nije smetalo u privatnoj komunikaciji s njima, no vrijeđalo ga je što su to činili i javno te u razgovorima s drugim zastupnicima. Smatram kako je to ujedno i razlog zašto je spomenuto istraživanje i zaključke njegovih rezultata imao potrebu spomenuti u mnogo navrata u svojim brojnim radovima. Ne samo da ga spominje u ovdje analiziranim izvorima, već i u člancima koje je objavljivao za stranu javnost, poput „Europe and the Bohemian question“, objavljenom 1902. u *The National Review*.⁸⁰

Kao primarnog krivca za nepravedan položaj češkog naroda u Habsburškoj Monarhiji jasno izdvaja Mariju Tereziju i njezine reforme kojima je, kao žena, nastojala učvrstiti svoj položaj na prijestolju. Ide čak toliko daleko da ju vidi kao izravnog krivca za konačnu propast Monarhije: *Konačno, ona je bila tek žena bez osjećaja za pravni kontinuitet. Haugwitz je za nju bio spasitelj – i zato je mirno prekršila svoje zakletve i obavezu najprimitivnije zahvalnosti. Možda je htjela kazniti nevjerne države, ali kaznila je vjerno kraljevstvo i bila prvi krivac za ono što se dovršilo 1918. g.*⁸¹ Taylor piše kako je porazom u bitci na Bíloj Hori 1620. povijesna Bohemija prestala postojati, a češke zemlje postale su nasljedni teritorij habsburške krune. Povjesničari često ističu ovaj događaj kao presudni kada je riječ o razlici u položaju Čeha i Mađara u Monarhiji. Međutim, sve do dolaska Marije Terezije na vlast, Austrija je bila teritorijalna aristokracija s magnatima na čelu.⁸²

Čini se kako je Kramář vjerovao da je češko-njemački sukob proizašao iz nepravednog položaja češkog naroda, bio bar posredan razlog za raspad Monarhije. Njegova usredotočenost na češku naciju i njihov položaj jasno se može iščitati i u njegovim djelima neposredno prije početka te za vrijeme neoslavenskog pokreta te konačno i nakon njega. Štoviše, nacionalizam i usredotočenost predstavnika svakog naroda na interese isključivo svoje nacije, zanemarujući druge slavenske narode – osobito one od čije pomoći nemaju konkretne koristi – bila je, rekla bih, najveća boljka neoslavizma.

Tako je primjerice, u svom programu *Poznámky o české politice* Kramář ustvrdio kako zaokret češke politike s unutrašnje austrijske politike prema Slavenima u nastajanju, ne bi bio od koristi za Čehe jer na taj način oni ne bi mogli biti vodeći element u slavenskom svijetu – između ostalog i jer im fali vlastita država. Tvrdio je kako ni jedan drugi narod nije napravio za Slavene više, no što su to učinili Česi svojim postojanjem i odolijevanjem njemačkoj opasnosti.⁸³ Ovi stavovi pratili su ga cijeli život, još 1892. održao je govor u

⁸⁰ Karel Kramář, „Europe and the Bohemian question“, *The National Review* (1902), 191-192.

⁸¹ *Ta byla přece jen žena, bez smyslu pro právní kontinuitu. Haugwitz pro ni byl spasitelem – a tak klidně rušila své přísahy i povinnosti nejprimitivnější vděčnosti. Snad chtěla potrestati nevěrné stavy, ale potrestala věrné království a byla první vinnicí toho, co se dovršilo r. 1918.* (Kramář, *Paměti*, 70).

⁸² A. J. P. Taylor. *The Habsburg Monarchy 1809-1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*. (London: Hamish Hamilton, 1951), 13 i 22.

⁸³ Kramář, *Poznámky o české politice*, 57-58.

Hořicama gdje je izjavio da su Česi *drugačiji od drugova Slavena* jer su *očvrsnuli stoljetnom borbom za zemlju, jezik i vjeru, beskonačnom patnjom njihova seljačkog naroda, tlačnog od stranih gospodara*.⁸⁴ Ovaj govor u potpunosti je citirao u svojim memoarima, a iz navedenog je vidljivo da je Kramář uistinu bio toliko usredotočen na češke pozicije, da je čak zanemario ili bar umanjio utjecaj turske i mađarske vlasti na druge Slavene. Štoviše, nije uvijek prepoznavao ni ruski jaram nad Poljacima.

Tako je, primjerice, E. Jelínek kritizirao njegove članke „Dojmy z Ruska“ objavljene u *Času* u siječnju 1891. tvrdeći da Kramář u njima nepravedno zanemaruje poljski položaj pod Rusima. Kramář se branio, odgovorivši mu kako njegovi stavovi nisu ni poljski ni ruski, već isključivo češki.⁸⁵ Međutim, iako je svojevremeno odbacio spomenutu kritiku, čini se kako je na kraju ipak doprla do njega. Unatoč snažnim privatnim vezama i emocijama koje je gajio za Rusiju, Kramář je svoju aktivnost u sklopu neoslavenskog pokreta uvelike posvetio smirivanju poljsko-ruskog konflikta i borbi za bolji položaj Poljaka u Ruskom Carstvu. Doduše, ne zbog toliko zazivane slavenske solidarnosti, već zbog interesa vlastite nacije. Naime, podrška Poljaka, na koju se zbog svoje sklonosti Rusiji te poljske suradnje s njemačkim vlastima u Monarhiji, nije oslanjao za vrijeme svoje djelatnosti u sklopu realizma – pokazala se vitalna u periodu neoslavenskog pokreta. Iako je ranije pisao kako Rusija nije spremna za promjene i parlamentarnu slobodu te nije bio sklon revoluciji – u svojoj knjizi koju je pisao u jeku revolucije 1905., pozdravio je promjene, najavivši kako će Rusija postati više slavenska, čime će *sudbina Poljaka prestati biti vječno krvareća rana na slavenskom tijelu*.⁸⁶

Još za vrijeme studija u Njemačkom Carstvu, a potom i u Francuskoj Republici, Kramář je izmijenio svoje dotada čvrste republikanske stavove: *Kod mene nije bilo nikakvih dinastičkih osjećaja, a kao student bio sam uvjereni republikanac. Ako sam se ikako što se toga tiče promijenio, bilo je to u socijalnom pitanju koje je snažno utjecalo na moje stavove. Bio sam u potpunosti pod utjecajem tzv. katedralnog socijalizma, drugim riječima uvjereni Wagnerov đak, a poznati reskript cara Vilima I. o socijalnim pitanjima utjecao je na mene dvostruko snažno kada sam se sjetio kako sam u Parizu zatekao u potpunosti buržujušku republiku s njihovim liberalnim „laissez faire, laissez passer“ s prevladavajućim utjecajem ekonomskog liberalizma Léona Saya. Vidio sam da monarhija može biti veoma progresivna, a republika jako regresivna u smislu kojim je bio ovladan moj pogled na državu i njenu misiju u socijalnim pitanjima. Naučio sam da dilema nije: monarhija – republika, već dobra ili loša monarhija ili republika*.⁸⁷ Ova promjena, bila je izuzetno bitna za njegovu buduću politiku

⁸⁴ [Je pravda, my] jiní jsme, než druží Slované, [my] stvrdli staletým zápasem o půdu, jazyk a víru, nekonečným utrpením [našeho] selského lidu, utlačovaného cizími pány. (Kramář, *Paměti*, 351).

⁸⁵ Kramář, *Paměti*, 286.

⁸⁶ (...) [že Rusko a ruská politika stane se slovanštější, a že] osud' Poláků přestane být věčně krvácející ranou na slovanském těle (...). (Kramář, *Poznámky o české politice*, 57).

⁸⁷ Dynastického citu u mne nebylo, a já jako student byl přesvědčeným republikánem. Jestli jsem se v té věci poněkud změnil, pak to byla otázka sociální, která na

i viziju – jako Austro-Ugarske Monarhije, tako i Ruskog Carstva. Od mladog i buntovnog protivnika monarhije i habsburških vlasti postao je intelektualac koji razumije kako preustroj monarhije može dovesti do željenih rezultata. Ovdje počiva i temelj njegove pozitivne politike te kasnijeg neoslavizma. Obje Kramářeve ideje čvrsto su promovirale očuvanje Monarhije, no ne u ondašnjem obliku, već reformirane na način da služi češkim interesima i poštuje njihovo povijesno državno pravo. Stoga je težio federaliziranoj Monarhiji – unutrašnjoj autonomiji i vanjskoj zaštiti od velikonjemačkih pretenzija.

Međutim, slobode koje je federalizam pretpostavljao za češki narod, nije nužno predviđao svim Slavenima, kako u Monarhiji, tako i izvan nje. Ovo je proizlazilo iz iskrenog češkog uvjerenja kako je češko državno pravo isto- vjetno onom mađarskom: *Osim nas, za naše žaljenje o povredi našeg državnog prava u parlamentu u Beču, nitko nema ni smisla ni razumijevanja, a još manje simpatije. Čak ni oni koji su nam najbliži, Slovenci, i to tim manje, što su čišće, radikalnije državnopravne teorije za koje se zalažemo, osobito kada naše državno pravo, kako je de jure ispravno, stavljamo u istu ravninu s ugarskim.*⁸⁸ Pri tom, u djelu *Poznámky o české politice* često navodi Slovence kao najbliže češke saveznike.

No, ne samo da je isprva tvrdio da Poljaci nisu zreli za slobodu te da su izdali slavenstvo i priklonili se Zapadu – već je i u punom jeku neoslaven- skog pokreta izjavio kako je ukrajinski pokret neprirodan, antiruski te stoga i antislavenski.⁸⁹ Licemjerje se ocrtavalo i u odnosu spram Slovaka. Kako orga- nizatori praškog kongresa nisu željeli da neoslavenski pokret, a s njime i češki interesi, budu protumačeni kao neprijateljski – osobito spram austrijskih i ma- đarskih vlasti – Slovaci nisu bili prisutni na kongresu. No, Česi su ih zapravo smatrali integralnim dijelom češke nacije, kao što su primjerice bili Moravci. Još 1840-ih kada se grupa Slovaka odlučila napustiti češki kao svoj književ- ni jezik te su prihvatili novonastali slovački, koji je bio baziran na govornom jeziku centralne Slovačke, ondašnje češko vodstvo burno je reagiralo – što je proizlazilo iz iskrenog češkog uvjerenja u jedinstvenost češke i slovačke naci-

mé názory velmi silně působila. Byl jsem úplně pod vlivem t. zv. Kathedrového socialismu, jinými slovy přesvědčený žák Wagnerův, a známý reskript císaře Viléma I. O otázce sociální na mne dvojnásob silně působil, když jsem vzpomněl, jak jsem v Paříži našel republiku naprosto buržoasní s jejím liberalistickým „laissez faire, laissez passer“ s převládajícím vlivem ekonomického liberalismu Léona Say. Viděl jsem, že může být monarchie velmi pokroková a republika hodně zpáteč- nická ve smyslu, kterým byl ovládnán můj názor na stát a jeho poslání v sociální otázce. Naučil jsem se stavěti dilemma ne: monarchie – republika, nýbrž dobrá nebo špatná monarchie nebo republika. (Kramář, Paměti, 67).

⁸⁸ *Pro naše žaloby na porušení našeho státního práva v parla- mentě ve Vídni kromě nás nemá nikdo ani smyslu ani pochopení, tím méně sympatie. Ani ti, kteří jsou nám nejbližší, Slovenci, a to tím méně, čím čistšími, radikálnějšími jsou státoprávní teorie, které zastáváme, zejména stavíme-3i své státní právo, jak to je de jure správné, na stejnou výši jako uherské. (Kramář, Poznámky o české politice, 40).*

⁸⁹ Winkler, Karel Kramář (1860-1937), 125-126. i Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914*, 93-94.

je.⁹⁰ Pešek piše kako je novonastali slovački separatizam imao malo utjecaja na nacionalni pokret u Češkoj i Moravskoj, ali kataklizmičke posljedice na evoluciju političkih ideja među češkim liberalima.

Kramář se u jednom pismu Kaizlu osvrnuo na posjet Slovaka koje je k njemu uputio Masaryk: *Jučer su ovdje bili Slovaci. Prema svemu sudeći, bit će to do ujedinjenja daleki put – za sada oni si našu uzajamnost zamišljaju tako da ćemo je mi materijalno potpomagati, a oni će dalje njegovati svoj slovački.*⁹¹ Pisao je kako je prvo što im je Rieger rekao bilo da je greška što su se odvojili i što barem putem akademije ne pišu na češkom, dok im je Eim dva sata govorio protiv panslavizma – prilikom čega se posvađao s Hurbanom. Kramář je o posjetu razgovarao i s Masarykom koji je istaknuo kako se Slovaci samo žele razlikovati od Čeha i da ih to, uz pritisak Mađara, vodi u rusizam.⁹² Ovo neprihvatanje slovačkog jezika i zasebnosti slovačke nacije pokazatelj je prioritizacije vlastitih interesa u konceptu slavenske solidarnosti među najistaknutijim onovremenim češkim političarima. Interes drugih slavenskih naroda dobiva na značaju tek kada radi za dobrobit borbe za češke nacionalne interese – baš kao što je poljsko pitanje u Rusiji dobilo na važnosti tek onda kada je postalo glavna prepreka cijelom neoslavenskom pokretu.

Jednako tako, Kramář je bio svjestan da neoslavenska ideja neće uroditi željenim plodom ako ostali Slaveni u Dvojnoj Monarhiji u njoj ne vide svoju korist: *gledali smo prilikom rješavanja pitanja i na to da naši jugoslavenski saveznici u našem konačnom programu također pronađu svoj vlastiti interes i da na taj način prestane njihov otpor našem tzv. autonomističkom programu (...).*⁹³ Svijest o snazi kvantitete moguće je uočiti već u njegovoj pozitivnoj politici. Objašnjavajući potrebu da Česi budu oslonac vlastima, čak i onda kada su njihove odluke možda nepopularne, poput povećanja poreza i/ili vojnih troškova, čime će zauzvrat dobiti udio u vlasti i šira prava za svoj narod – Kramář je inzistirao na ujedinjenom djelovanju svih čeških zastupnika, različitih političkih struja. Kao primjer istaknuo je razliku između Beča i Praga – dok su u Pragu većina koja stoga ima političku, kulturnu i gospodarsku moć, u Beču su *na stranom tlu, u stranom, neprijateljskom stožeru, gdje (nas) je malo protiv ogromne nadmoći drugih.*⁹⁴

⁹⁰ Thomas G. Pešek, „The Czechoslovak Question on the Eve of the 1848 Revolution,” *The Czech Renaissance of the nineteenth century* (Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1970), 144.

⁹¹ *Včera byli zde Slováci. Podle všeho bude ke spojení ještě daleká cesta – a prozatím oni si vzájemnost naši představují tak, že my je budeme materiálně podporovati a oni budou svou slovačinu pěstovati dále [– nanejvýš, že se budou rušit.]* (Kramář, *Paměti*, 111).

⁹² Ibid., 112.

⁹³ (...) *hleděli jsme při řešení otázky k tomu, aby naši i jihoslovanští naši spojenci v našem konečném programu také svůj vlastní zájem, a aby tak přestal jejich odpor proti našemu t. zv. autonomistickému programu (...)* (Ibid., 252).

⁹⁴ *[Je to prostým důsledkem nešťastné okolnosti, že jsme nuceni vésti svou politiku ve Vídni,] na cizí půdě, v cizím, nepřátelském ústředí, kde nás je málo proti ohromné převaze druhých, a kde tudíž na každém kroku nařkneme se na nepřemožitelné překážky svých snah a svého chtění — a kde jsme nuceni ke kompromisům, které přirozeně neobejdou se bez obětí.* (Kramář, *Poznámky o české politice*, 13).

Kada se 1890. uputio na svoje prvo putovanje Rusijom, u svom posljednjem pismu odande, koje je iz Alupke poslao Kaizlu, napisao je: *Svaku bolju oportunističku politiku moguće je izgraditi na potpuno novim temeljima, steći novo poštovanje, a to je moguće jedino pozitivnim djelovanjem u opoziciji – formulirati točno što želi i prije svega provoditi austrijsku slavensku politiku (i s Hrvatima), moguće bez Poljaka (...)* Boji li se sada 8 milijuna Nijemca – do 16 milijuna Slavena prestat će biti fraza kada će predstavljat cjelinu s jednom politikom, bojat će se nas također.⁹⁵ Ova rečenica najbolje dočarava Kramářevu svijest o brojčanoj snazi Slavena, ali i pripadajuću selektivnost, odnosno onu koja obećava više za češku stvar.

Utjecaj koji je pozitivna politika izvršila na ideju neoslavizma možda je najbolje vidljiv u Kramářevom pismu gdje piše: *Ja ne želim provoditi protuaustrijsku politiku dok to nije naprosto nužno, ali želim slavensku politiku u Austriji. Može se prigovoriti da je to izvan naše moći, ali na to se da odgovoriti da ta šira politika može više i obećava više, no egoistična, uskogrudna, samo češka politika.*⁹⁶ Drugim riječima, za češku politiku može se ostvariti više ukoliko se postupa u širim okvirima – ako djelovanje nije usmjereno isključivo na postizanje čeških ciljeva, već su oni neposredni produkt borbe za šire dobro.

Svoje stavove oko pozitivne politike detaljno je objasnio stavivši ih u perspektivu jezičnih propisa. Godine 1895. na mjesto predsjednika vlade došao je grof Kazimir Badeni. Ubrzo je proveo izbornu reformu i ukinuo izvanredno stanje u Pragu računajući na češku podršku protiv njemačke ljevice.⁹⁷ Godine 1897. izdao je jezične naredbe prema kojima se na svaki upit usmjeren unutrašnjim uredima trebalo odgovoriti na jeziku na kojem je upit postavljen. Dakle, Česima na češkom, Nijemcima na njemačkom jeziku. Šidak piše kako je donošenjem Badenijevih naredbi češki jezik postao službenim jezikom u Češkoj i Moravskoj.⁹⁸ Ove odredbe izazvale su burnu reakciju Nijemaca, osobito kako je rijetko koji Nijemac znao češki kako bi mogao obrađivati upite većinskog češkog stanovništva. No Kramář ujedno piše kako su se Nijemci bojali izgubiti svoj povlaštenu i dominantni položaj koji im je ekonomska nadmoć i češka pasivna politika omogućila posljednjih desetljeća – odnosno, ono što su vjerovali da im uistinu pripada. S ovom interpretacijom složio se i Ši-

⁹⁵ *Každá lepší opportunistická politika možná – postavit se na docela nové základy, získati si nový respekt – a to možno jen pozitivnou činností v oposici – formulovat přesně, co chce, a především dělat slovanskou politiku rakouskou (i s Chorvaty), třeba bez Polaků (...)* Boj(-il) se nyní 8 mill. Němců – až 16 mill. Slovanů přestane být frásí, až to bude znamenat celek s jednou politikou, budou se báti také nás. (Kramář, *Paměti*, 231).

⁹⁶ *Já nechci dělati politiku protirakouskou, dokudto není naprosto nutno, ale chci politiku slovanskou v Rakousku. Namítne se snad, že je to nad naše síly, ale za to dá se odpovědět, že je možnější a slibnější politika širší, vyšší, než egoistická úzkoprsá politika pouze česká.* (Ibid., 243).

⁹⁷ Glasačko pravo prošireno je na petu kuriju – glasačko pravo su imali svi muškarci stariji od 24. godine. (Stanley B. Winters, „Kramář, Kaizl, and the Hege-mony of the Young Czech Party, 1891-1901,” *The Czech Renaissance of the nine-teenth century* (Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1970), 301).

⁹⁸ Šidak, „Češko pitanje u austrijskoj politici 1874-1914,” 260.

dak, nadodavši kako bi time izgubili i šansu za nacionalno čistim njemačkim teritorijem.⁹⁹

Međutim, Kramář u svom radu iz 1906. piše kako je skloniji nepopularnim Gautschovim propisima. Naime, kako su Česi na Badenijeve naredbe reagirali iznošenjem još trideset i pet dodatnih zahtjeva, Kramář smatra da su time ispali nezasitni.¹⁰⁰ Uz njemačku opstrukciju parlamentarnog sustava koja je u potpunosti paralizirala Reichsrat, izbili su i brojni nemiri diljem Cislajtanije. Šidak je proteste njemačkih studenata u Pragu usporedio s revolucijom, pišući kako se nacionalna mržnja otela kontroli, pa je u Pragu ponovno zavedeno izvanredno stanje.¹⁰¹ Badeni je bio prisiljen podnijeti ostavku, a zamijenio ga je barun Paul Gautsch von Frankenthurn. Iako za Badenijev pad krivi isključivo njega samoga, Kramář je svjestan kako mu Česi nisu pružili potporu koju je želio i očekivao te vjeruje kako je upravo to put kojim mora ići češka politika – podupirati vlast koja im izlazi u susret. S obzirom na to da se Gautsch 1905. ponovno vratio na poziciju premijera, a godinu dana ranije u ured za financijsku reviziju (njem. *Obersten Rechnungshofs*), ne čudi Kramářev pomirljiv ton k njegovim naredbama iz perioda njegove kratke vladavine 1897/98.

Gautschovi propisi podijelili su češke zemlje na češke i njemačke jezične zone prema jeziku većine stanovništva. Kramář je tvrdio kako situacija gdje se na njemački upit odgovara na češkom jeziku ima puno veći značaj za češki narod, od one u kojoj njemački službenik na češki upit odgovara na češkom jeziku. Naime, smatrao je kako Badenijeve odredbe svakako nisu dosljedno provođene te da u konačnici nitko ne bi kontrolirao njemačke službenike obrađujući li zahtjeve podnesene na češkom uistinu na češkom jeziku, no provjeravali bi malobrojne češke službenike. Na Gautschov način, vjerovao je Kramář, u češkim okruzima bili bi zaposleni gotovo isključivo Česi koji su svakako većinsko stanovništvo, a u onim njemačkim okruzima gdje bi se na češke upite odgovaralo na njemačkom – ne bi se dogodilo ništa na što već nisu navikli i s čime ne žive desetljećima.¹⁰² Konačno, ni Gautschovi propisi se nisu održali pod njemačkim pritiskom, no Kramář ističe kako su u tom kratkom periodu imali jezičnu ravnopravnost što mu daje potvrdu da su njihove težnje ostvarive. Smatra kako je najveća greška češke politike bila ta što su dobru volju vlasti u tom periodu iskoristili za najjednostavnije zahtjeve, umjesto one najzahtjevnije. Za jezične naredbe pak tvrdi kako je problem bio u činjenici da su izdane u formi naredbi, a ne zakona te ih je zbog toga bilo lakše ukinuti.¹⁰³

Logika suradnje s vlastima proizlazila je i iz Kramářeve potrebe da obrani svoju politiku i postupke te odluke svoje stranke u periodu kada je njihova popularnost opadala na račun novih, sve popularnijih čeških stranaka. Već u samom predgovoru Kramář naglašava kako je rad napisan prije izborne reforme, no u tekstu jasno daje do znanja da je svjestan da je period u kojem

⁹⁹ Ibid., 261.

¹⁰⁰ Kramář, *Poznámky o české politice*, 17 i 21.

¹⁰¹ Šidak, „Češko pitanje u austrijskoj politici 1874-1914,“ 261.

¹⁰² Kramář, *Poznámky o české politice*, 21-22.

¹⁰³ Ibid., 23, 26 i 38.

su mladočesi, a njima i on na čelu, bili vodeća stranka češke politike: *Stranka vodi češku politiku više od 15 godina, ispunila je svoju dužnost, izborila je nardu cijeli niz neobično vrijednih pogodnosti, podigla težinu češke delegacije i sada se još postavila na čelo pokret za opće glasačko pravo, i možda smo napravili mnogo pogrešaka, nisu bile veće od onih koje čini bilo koja stranka, a korijen im je počivao u proturječju između državno pravne i pozitivne politike, koji nije bio samu u našoj stranci, nego u cijeloj češkoj javnosti. (...) Konačno, ljudi su sporedni. Glavno je, da ostane svenacionalni program visoko izdignut nad sitničavošću (...) poraz naše stranke na izborima u konačnici neće biti njezin kraj, jer stranka s našim programom je nacionalni imperativ. Uskrsnut će na starom dobrom programu, možda će iz vana biti nova, druga, ali to što je kod nje vrijedno, opseg njenog truda, ostat će i narasti! Ne vjerujem u nezamjenjivost ljudi. Na naše mjesto doći će novi i na tome što smo mi gradili, gradit će dalje.*¹⁰⁴

Mnogi povjesničari upravo u toj propasti mladočeske stranke vide razlog Kramářeva preusmjerenja k neoslavenskom pokretu, smatrajući kako je u njemu Kramář vidio spas svojeg položaja. Jednako tako, nakon što je njegova pozicija „vođe češke nacije“ ostala nedirnuta, unatoč lošem plasmanu stranke, potreba za realizacijom neoslavenstva je splasnula. Uz njega se tako najčešće veže epitet oportuniste. Ne isključujem njegove osobne ambicije, štoviše, čini mi se kako je motiv za pisanje memoara bio upravo rasvijetliti svoju ulogu u tom periodu češke politike. Međutim, rekla bih kako su primarni motivi neoslavenstva bili oni nacionalni i nacionalistički – vjera u iskrenu posebnost češkog naroda koja ne bira sredstva ni žrtve u borbi protiv Nijemaca kao najvećih čeških neprijatelja. Kramářev članak „Europe and the Bohemian question“ cijeli je posvećen velikoj njemačkoj opasnosti za sve u Europi te poziciji Čeha kao jedinoj sili koja ih može zaustaviti. Kramář je tako izjednačio češke interese s interesima cijele Europe.

Češki nacionalni interesi imali su mnogo šire horizonte od ravnopravnosti jezika i vlastitog školstva koji su se smatrali najosnovnijim pravima sva-

104

Strana vede politiku českou už déle než 15 let, vykonala svou povinnost, dobyla národu celou řadu neobyčejně cenných vymožeností, povznesla váhu české delegace a nyní ještě postavila se na čelo hnutí pro všeobecné hlasovací právo, a třeba udělala dosti chyb, nebyly větší, než dělá každá strana, a kořen jejich ležel v rozporu mezi státoprávní a pozitivní politikou, který byl nejen v naší straně, nýbrž v celé české veřejnosti. (...) Konečně lidé jsou vedlejší. Hlavní je, aby zde zůstal všennárodní program vysoko povznesený nad malicherné [kastovnictví, poněvač je v našich poměrech zbytečným a směšným velikášstvím, stavěti vedle celonárodní politiky národní politiku agrárnickou, živnostenskou, a rozbíjeti jednotu tam, kde je nevyhnutelnou, a aby se kolem programu toho znova seskupilo všecko, co národ má nejlepšího, všichni ti, kteří chtějí jednotnou národní politiku veškerého lidu českého oproti Vídni a Němcům, ale kteří nejen že nebrání co možno pevně organizaci jednotlivých tříd výrobních, nýbrž ji vítají a podporují. Jak pravím, mou pevnou vírou je, že] poražení strany naší ve volbách dokonce nebude její koncem, poněvač strana s naším programem je národní nezbytností. Na starém, dobrém programu se obrodí, bude snad zevně novou, jinou, ale to, co je na ní cenného, obsah jejího snažení, zůstane a poroste! Nevěřím v nenahraditelnost lidí. Na místě nás přijdou noví, a na tom, co my jsme vystavěli, budou budovati dál. (Ibid., 82).

ke nacije. Politička autonomija podrazumijevala je ekonomske slobode. Stoga, njihova borba za ostvarivanje češkog državnog prava nalik onom mađarskom, nije bila tek principijelna: *To nije romantični historicizam, kako se često prigovarava, nego najrealnija politika, ne odustajanje od zakonskih temelja na kojima svi stojimo, htjeli mi to ili ne, jer naše državno pravo je valjano pravo koje se ne može opozvati bez pristanka predstavnika kraljevstva. Svaka teorija prirodnog prava će poslužiti samo da bi se opravdala nacionalna neovisnost — ali ne i individualnost Zemalja Češke Krune. A odreći se potonjeg, bio bi čisti politički grijeh — već iz ekonomskih razloga.*¹⁰⁵ Njemačka razvijenija industrija imala je monopol na tržište u Cislajtaciji, a u državnoj upravi bili su zaposleni gotovo isključivo Nijemci. Primarno češko tržište za izvoz bio je Balkan zbog čega je Česima bio izuzetno važan udio u vlasti, a time i u vanjskoj politici. Primjerice, nakon dolaska Karađorđevića na vlast 1903. započeo je carinski sukob između Austro-Ugarske Monarhije i Srbije. S obzirom na to da je Srbija primarno izvozila svinjetinu, sukob je postao poznat kao *Svinjski rat* (eng. *Pig War*). S obzirom na to da Srbi nisu diskriminirali između njemačkih i slavenskih produkata, srpska blokada proizvoda koji su pristizali iz Monarhije najoštrije je pogodila Čehe kojima je Srbija bila primarno tržište.¹⁰⁶ Štoviše, Balkan je bio interesna zona kako Beča, tako i Sankt Peterburga, pa su dobri vanjskopolitički odnosi s Rusijom imali direktni utjecaj na češku ekonomiju.

Kramář je bio svjestan kako se češko državno pravo ne može ostvariti na isti način na koji su to učinili Mađari: *Samo u nedostatku povijesne perspektive moguće je tražiti ponavljanje mađarske politike. Situacija u carstvu drugačija je nego što je bila između Solferina, Královya Hradca i Sedana, a također nismo u češkim zemljama vladajuća nacija, zapravo jedini na koji se računa, kao što su bili Mađari u Ugarskoj. Mi moramo tražiti drugi put do svojih ciljeva, naš, češki, ne mađarski. Skromniji, u skladu s našim snagama i snagama naših protivnika.*¹⁰⁷ Stoga, je tražio druge taktike, jedna od njih bila je pozitivna politika i suradnja s vlastima u Beču, druga slavenstvo, tj. Rusija: (...) *ako odlučujući krugovi dopuste da naša pomirljivost, naša žrtva za cijelo carstvo bude upotrijebljena protiv nas, moramo započeti s opozicijom – ruskom.*¹⁰⁸

¹⁰⁵ *To není romantický historismus, jak se tak často namítá, nýbrž nejrealističtější politika, nevzdávání se právního fundamentu, na kterém stojíme všichni, ať chceme, nebo nechceme, poněvadž naše státní právo je nepromlčitelným, bez souhlasu představitelů království nezrušitelným platným právem. Každá přirozenoprávní theorie stačí jen ku odůvodnění národní samostatnosti — ale ne osobitosti zemí koruny České. A vzdávati se poslední, bylo by přímo politickým hříchem — už z hospodářských důvodů. (Ibid., 43).*

¹⁰⁶ Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914*, 35-36.

¹⁰⁷ *Jen z nedostatku historické perspektivy možno žádati, abychom opakovali maďarskou politiku. Situace říše ije) jiná, než byla mezi Solferinem, Královým Hradcem a Sedanem, a pak nejsme v zemích českých panujícím národem, vlastně jediným, s kterým se počítá, jako byli Maďari v Uhersku. My musíme ke svým cílům hledati jinou cestu, svou, českou, ne maďarskou. Skromnější, odpovídající i silám našim a našich odpůrců. (Kramář, *Poznámky o české politice*, 46).*

¹⁰⁸ (...) *jestli dopustí rozhodující kruhy, aby naši smířlivosti, našich obětí pro celou říši využítkovalo se proti nám, že musíme začítí s oposicí – ruskou. (Kramář, *Paměti*, 196).*

Konačno, u jednom trenutku ova dva Kramářeva uvjerenja su se izmiješala što je jasno vidljivo iz organizacije kongresa iz 1908. gdje se uvelike pazilo da on ne bude protumačen kao antimonarhijski, tj. antidinastijski, ne zbog toplih emocija koje je Kramář gajio za njemačke vlasti, već jer je to tada najbolje odgovaralo češkim interesima. Tako je na kritiku kako je njegova pozitivna politika proaustrijska i antislavenska odgovorio: *Konačno, prigovorit će mi se da politika koju branim nije slavenska, jer je Austrija oduvijek bila najveći neprijatelj Slavena. To je istina i nitko to neće niti pokušati poreći. Naprotiv. (...) Austrija je potpuno propustila ispuniti povijesnu zadaću biti zaštitnica balkanskih Slavena i povezati ih sa sobom. Oslobođenja koje im je donijela bojali su se koliko i turskog ropstva. Po novome se tome pridodala još i opasnost od mađarizacije, o potpori Talijana protiv Slavena da se i ne govori. Po cijeloj ujedinjenoj fronti, odlučujući nastup protiv Slavena. Iskreno ću priznati da je za čovjeka koji se uistinu osjeća Slavenom, a njima ubrajam i sebe, potrebno je veliko samosavladavanje da se odluči govoriti s takvom odlučnošću za politiku koja bi na kraju Austriju trebala učiniti jačom i moćnijom nego što se procjenjuje.*¹⁰⁹

Dok je Kramářeva sklonost Monarhiji proizlazila prvenstveno iz toga što je u njoj vidio bedeme protiv njemačke opasnosti koja je prijetila češkoj naciji, prema Rusiji je imao puno iskrenije i toplije osjećaje. Prvi puta ju je posjetio 1890., a Příhoda u svom članku piše kako je ovo putovanje imalo veliki utjecaj na formiranje njegove ranoslavenske politike.¹¹⁰ Nažalost, dnevnik koji je vodio za vrijeme boravka ondje, izgubljen je u ratu.¹¹¹ S druge strane, Kramář se u memoarima tek šturo dotaknuo svog prvog posjeta Rusiji kako ne bi prekidao kronološki tijek političkih pregovora o kojima je pisao.¹¹² Iako skromni opsegom, ove je dijelove memoara nemoguće zanemariti s obzirom na to da je njegov odnos s Rusijom neosporno imao veliki utjecaj na formiranje neoslavenske ideje. Ipak, o njegovim dojmovima s ovog šestomjesečnog posjeta Rusiji najbolje svjedoče članci koje je za Čas napisao po povratku – „U hrabře Tolstého“ i „Dojmy z Ruska“. Potonji se umjesto očekivane serije članaka o dojmovima iz Rusije ipak svode na tek dva kratka članka od kojih je drugi i posljednji posvećen dojmovima iz Varšave.

Proruski osjećaji bili su vrlo rasprostranjeni među češkim javnim mnijenjem, no Česi koji bi putovali u Rusiju najčešće su se iz nje vraćali izrazito

¹⁰⁹ Řekne se mně konečně, že politika, kterou hájím, není slovanskou, poněvadž Rakousko bylo vždy Slovanům největším nepřitelem. Je to zase pravda, a nikomu nenapadne to popíráti. Naopak. (...) Rakousko naprosto nedovedlo vyplniti historický úkol, býti ochráncem balkánských Slovanů a připoutati je k sobě. Osvobození, které jim přinášelo, báli se skoro tak, jako poddanství tureckého. A nejnověji k tomu přistoupilo ještě nebezpečí maďarisace, o podpoře Italů proti Slovanům ani nemluvě. Na celé čáře jednotný, rozhodný postup proti Slovanům. A přiznám se upřímně, že je pro člověka, který opravdu slovansky cítí, a k těm se počítám, velkého sebepřemáhání potřebí, aby se rozhodl s takovou rozhodností mluvit pro politiku, která má na konec učiniti Rakousko silnějším a mohutnějším, než je posud. (Kramář, *Poznámky o české politice*, 56).

¹¹⁰ Příhoda, „Славянская политика Карела Крамаржа,“ 65.

¹¹¹ Hoch, „Úvod vydavatelův,“ *Paměti*, Karel Kramář, 24.

¹¹² Kramář, *Paměti*, 203.

razočarani. Poznata je izjava Karela Havlíčka Borovskog: *S osjećajem prijezira i ponosa napustio sam sarmatijsku državu i po najvećoj zimi stigao sam u Moskvu, grijan ponajviše slavenskim osjećajem u mom srcu. Smrzavajuće temperature u Rusiji i drugi ruski aspekti ugasili su i posljednju iskru panslavenske ljubavi u meni. Stoga, vratio sam se u Prag tek kao puki Čeh, čak s nekim tajnim kiselim osjećajem protiv slavenskog imena koji je u meni izazvalo dostatno poznavanje Rusije i Poljske. (...) Priznajem da preferiram Mađare koji su otvoreni neprijatelji Čeha i Ilira, no Ruse koji nam prilaze s Judinim zagrljajem – kako bi nas stavili u svoj džep.*¹¹³ On nije bio jedini, František Palacký izjavio je kako neki Rusi predlažu da se Slaveni stope s Rusima, svi Slaveni morali bi postati Rusi. Posljedično, njihov panslavizam je panrusizam.¹¹⁴ U svojim memoarima Kramář piše kako je i Masaryk bio zabrinut oko čeških simpatija spram Ruskog Carstva. Masaryk mu je pisao kako je u slavenofilskim krugovima imao priliku čuti kako Rusi podržavaju cjepljanje čeških zemalja te da se Češka prepusti Nijemcima, a zadrži samo Moravska koja će se, kao tobože svakako više slavenska, spoji sa Slovačkom. Međutim, Kramář je bez razmišljanja odbacio Masarykove tvrdnje. Iako je u Rusiji imao priliku razgovarati s mnogim slavenofilima te je neko vrijeme proveo u domu jednog od najvećih vodećih slavenofila u ono vrijeme – Jurija Samarina čija je bogata knjižnica na njega ostavila impresivan dojam – piše kako takvog *neobičnog „Slavena“* o kojem je Masaryk govorio, u Rusiji nije sreo. *Možda bi se pronašao među „slavenofilima“, ali ne ruskim, zaključuje.*¹¹⁵

Bio je izuzetno razočaran jer ondje nije pronašao slavenstvo koje je najviše tražio: *U liberalnim krugovima bilo je nepotrebno o tome uopće govoriti, dok je u onim drugima, imalo okus kasnijeg razvoja izvornog slavenofilstva koje naravno sa svojim apsolutizmom i pravoslavljem meni nije moglo biti simpatično, iako je tek u tim krugovima bilo moguće osjetiti bar nekakvu vezu s našim narodom.*¹¹⁶ Ipak, piše kako je u Moskvi i Sankt Peterburgu svjedočio razgovorima koji po revolucionarnosti nikako nisu zaostajali za onima koje je vodio u češkom restoranu u Parizu. Štoviše, nakon brojnih razgovora s ljudima iz najrazličitijih slojeva ruskog društva Kramář je u svoj dnevnik zapisao: *Rusi moraju najprije biti nacionalisti, kako bi mogli biti dobri Slaveni.*¹¹⁷ Za vrijeme svog boravka ondje vidio je uistinu različite verzije Rusije. Putovao je od Sankt

¹¹³ Kohn, *Pan-Slavism: Its History and Ideology*, 27-28.

¹¹⁴ Frank Fander, *Seventy Years of Pan-Slavism in Russia: Karazin to Danilevskii 1800-1870* (Washington D.C.: Georgetown University Press, 1961), 276.

¹¹⁵ [Měl jsem v Rusku příležitost mluvit s velmi mnohými slavanofily, ale toho podivuhodného „Slovana“, [který by měl názory Masarykem uváděné, jsem nepotkal.] Možná, že by se našel mezi „slavjanofily“ – ale ne ruskými. (Kramář, *Paměti*, 269).

¹¹⁶ V liberálních kruzích bylo zbytečno o něm mluvit, a v těch druhých mělo slovanství příchutí pozdějšího vývoje původního slavianofilství, které přirozeně se svým absolutismem a orthodoxií mně nemohlo být sympatickým, ačkoliv zrovna v těchto kruzích možno bylo cítiti přece nějaký vztah k našemu národu. (Ibid., 237).

¹¹⁷ Rusové musejí být napřed nacionalisty, aby mohli být dobrými Slovany. (Ibid., 237-238).

Peterburga do Tbilisija i Ararata, od Varšave do Bakua. Mjesec dana živio je na Volgi gdje je upoznao život ruskog sela te tvrdio kako nigdje drugdje na svijetu nije vidio slobodniju samoupravu: *između političkog ugnjetavanja inteligencije i slobode ruskog sela bio je izuzetan jaz*.¹¹⁸

Pišući članke o dojmovima s putovanja Kramář je izrazio strah i stid da s javnošću podijeli svoje dojmove. Ove emocije proizlazile su iz svijesti o subjektivnosti vlastitih doživljaja koji se, primjerice, nisu nužno podudarali s impresijama spomenutih velikih imena češke politike i panslavističke, odnosno austroslavističke misli. Ipak, potaknut već tada snažnim proslavenskim osjećajima i željom za zbližavanjem češkog i ruskog naroda započeo je s objavama, kritizirajući činjenicu kako je češki narod dobro upoznat s prilikama u Norveškoj, Irskoj i Njemačkoj, dok mu je istovremeno slavenska Rusija još uvijek velika nepoznanica te je svojim svjedočanstvima to nastojao promijeniti.

Vjerovao je kako među Česima postoje tek dvije percepcije Rusije – prva je krajnje negativna – temeljena na prikazima Poljaka te njemačkih i britanskih medija, a ona druga pretjerano je idealizirana, proizašla iz slavenske uzajamnosti i instinktivnog otpora češkog naroda svemu njemačkome. Iako isticanjem tih dvaju gledišta nastoji sugerirati da niti jedan ekstrem ne vodi k željenom rezultatu, čitajući spomenute tekstove jasno je da se sam u potpunosti priklonio drugoj krajnosti. Osim toga, bio je nezadovoljan i s češkim položajem – percepcijom Čeha u slavenskom svijetu, tj. iz ruske perspektive. Kramář naglašava kako činjenica da su Česi zapadnjaci po kulturi nije razlog da ih se isključi iz slavenstva: *U potpunosti smo izrasli u zapadnoj, europskoj kulturi. To nije sporno. No, nema razloga da nas se za to krivi, niti da nas se zato isključuje iz slavenstva*.¹¹⁹ Iz navedenog se čini kako se Kramář na svom putu po Rusiji ipak susreo s interpretacijama ondašnjih mislilaca prema kojima zapadni Slaveni nisu dio slavenskog svijeta. Rusi, posebno slavenofilski krugovi, poistovjećivali su slavenstvo s pravoslavljem iz čega je konačno i proizlazio njihov odnos spram Poljaka. Kramář piše kako je Rusija istovremeno dok je tlačila Poljake, prolijevala krv svojih sinova i trošila milijune narodnog bogatstva na borbu za oslobođenje Bugara – pravoslavaca. Pritom, naglašava kako smatra da Bugari nisu bili zreli za slobodu.

Nadalje, ponovno naglašava češku ulogu za ono što sam smatra dobrobiti cijelog slavenskog svijeta: *Jednu veliku dužnost k Slavenstvu smo izvršili. Očuvali smo svoje nacionalno biće, zaglavljeno u njemstvo, očuvali smo ga sposobnog za život i razvoj. Tu neporecivu zaslugu za slavenstvo nam nitko ne može poreći, kao ni posljedično pravo i obvezu raditi na daljnjem razvoju slavenstva*.¹²⁰ Poistovjećivanjem čeških problema s onim općeslavenskim, tj.

¹¹⁸ (...) mezi politickým útlakem intelligence a svobodou ruské vesnice byla přímo propast. (Ibid., 236).

¹¹⁹ Jsme cele vyrostli v západní, evropské kultuře. O tom nemůže být sporu. Ale není důvodu nám z toho dělati výčitky, anebo nás proto vylučovati ze Slovanstva. (Kramář, „Dojmy z Ruska.“ Čas, 3. siječanj 1891, 6).

¹²⁰ Jednu velikou poinnost jsme ke Slovanstvu vykonali. My zachovali své národní bytí, vraženi klínem v Němectvo, zachovali je života a rozvoje schpné. Tuto nepopíratelnou zásluhu o Slovanstvo nám nikdo nemůže upříti, a proto také ne právo a povinnost, pracovati na dalším rozvoji Slovanstva. (Ibid.).

njemačke prijetnje češkom narodu s prijetnjom čitavom slavenstvu jasno se ocrtavaju korijeni razvoja buduće neoslavenske ideje. Naime, ako su Nijemci zajednička prijetnja svim Slavenima, onda je zajedničko djelovanje protiv njih neosporivi interes svih slavenskih naroda.

Ranije istaknuta naklonost Rusiji, koja je Kramářev neoslavizam suštinski razlikovala od austroslavizma te licemjerni, dvostruki kriteriji kada je riječ o nacionalnim pravima češke nacije u usporedbi s drugim Slavenima, osobito Poljacima, jasno je raspoznatljiva i u ovim Kramářevim tekstovima. Već tada, 1891. bio je svjestan važnosti poljsko-ruskog odnosa za širi uspjeh koncepta slavenske uzajamnosti na koji se kao Čeh toliko oslanjao. Njegovi stavovi po povratku s putovanja Rusijom, a time i poljskim krajevima Rusije, bili su evidentno naklonjeni Rusima. Iako je tvrdio kako se Rusi ne moraju bojati slobodnog, samostalnog unutrašnjeg razvoja drugih slavenskih naroda, poglavito Poljaka, te kako on neće biti na štetu Ruskog Carstva – naprotiv je u zajedničkom gospodarskom i kulturnom interesu svih Slavena, istovremeno kao glavni razlog sukoba ističe poljski nacionalizam: *U tome se cijeli poljski patriotizam sa svojim preplavljujućim entuzijazmom i sa svojom nepravednošću i precjenjivanjem sebe samih, a tako govore gotovo svi Poljaci i ozbiljni muškarci koji su po svim drugim pitanjima hladni i kritički. Prema njihovim riječima mislio bih da je Rusija uistinu država samo nasilja i barbarstva. Vjerovati u sve to je pitanje posljskog patriotizma, trijezno govoriti istinu je izdaja.*¹²¹

Pritom, Kramář piše kako su Rusi mnogo puta činili ustupke Poljacima, dok su kao zahvalu dobili poljsku revoluciju 1863.: *I sve to Rusi rade otvoreno, bez farizejstva. Za tlačenje ne traže zasebne, lijepe fraze kao što je to drugdje. Poljaci su neprijatelji Rusije i opasnost za carstvo, s njima se ništa ne može na dobar način, već se mora dosljedno provoditi po zlom.*¹²² Poljacima ponajprije zamjera, kako kaže, *neopravdane prijekore Rusije*, dok se istovremeno dio poljskih zemalja nalazi pod suverenitetom Pruske i Austro-Ugarske, tj. pod Nijemcima. Ne samo da su za Kramářa Nijemci najveći neprijatelji Čeha, a time i slavenstva općenito, već su Rusi slavenska krv, dok Poljaci u Monarhiji beskompromisno podržavaju sve odluke Beča, pa čak i one koji vode k političkom i vojnom zbližavanju s Bismarckovom Njemačkom.

Konačno, Kramář je konstatirao kako su poljski zahtjevi temeljeni na poljskom povijesnom pravu koje je prema njegovom sudu, neostvarivo – prvenstveno jer velik dio poljskog teritorija nije bio pod Ruskim Carstvom. Pritom je sve poljske zahtjeve sveo isključivo na povijesno pravo za koje je vjerovao da bi imalo suprotni učinak te bi se Rusi u poljskim dijelovima Rusije, do Kijeva, našli u istoj nepravednoj situaciji u kojoj su Rusini u Galiciji. Nije

¹²¹ *V tom celý polský patriotism se svým překypujícím nadšením i se svou nespravedlností a svým sebepřeceňováním, A tak mluví Poláci téměř všichni, i muži vážní, ve všech druhých otázkách chladní a kritičtí. Podle jich řeči bys myslil, že je Rusko opravdu jen státem násilí a barbarství. A věřití všemu tomu, je otázkou cti polskému patriotismu, mluvití střízlivě pravdu je zradou. (Kramář, „Dojmy z Ruska – Ve Varšavě.“ Čas, 10. siječanj 1891, 23).*

¹²² *A vše to Rusové konají otevřeně, bez farisejství. Pro utlačování si nehledají zvláštní, krásné frase jako jinde. Poláci jsou nepřátelé Ruska a pro říši nebezpečím, po dobrém s nimi nelze nic svést, tož musí se to důsledně provést po zlém. (Ibid.).*

odbacio mogućnost obnove cjelovitosti Poljske, no ne po osnovama po kojima su to željeli Poljaci – obnovu poljskog povijesnog prava nazvao je utopijom. Istovremeno je odobravao rusku netrpeljivost spram Poljaka i poljskih stavova kao razumljive te smatrao kako su ruske ruke vezane sve dok Poljaci ne promijene svoj nastup.

U memoarima se iz kratkog opisa posjeta Rusiji ne može nužno iščitati veličina Kramářeve emocije spram te države, osobito s obzirom na to da fokus djela nije bio na njoj. Međutim, sporadično se ipak pokradala – primjerice na samom početku memoara sedamdeset sedmogodišnji Kramář svoj rodni kraj u nekoliko navrata uspoređuje s Rusijom. Već na prvoj stranici piše: *Nema tjeskobnog osjećaja planinskih dolina s malom crtom neba – tako se slobodno tamo diše. Stoga, kad sam bio u ruskoj stepi – taj beskonačni horizont mi je bio tako prisan, znan... (...) Zato, planinsko proljeće je tako naglo, kratko i tako čarobno, kako o njemu sanjaju Rusi.*¹²³

Njegova neraskidiva veza s Rusijom proizašla je iz opisanog prvog posjeta 1890. kada je posjetio neke od najistaknutijih pojedinaca ruskog društva poput samog grof Tolstoja i/ili već spomenutog Samarina. U članku „U hraběte Tolstého“, u kojem je podijelio svoje dojmove o posjetu Tolstoju, naglasio je nepomirljivu razliku u njihovim shvaćanjima države i socijalnih pitanja. Tolstoj je po tim pitanjima imao puno neistomišljenika, no na Kramářa je ipak ostavio duboki pozitivan dojam jer je, kako Kramář piše, bio Slaven baš poput njega.

Posjetio je i dom Abrikosovih što je zauvijek promijenilo i zapečatilo njegovu vezu s Rusijom. Aleksej Aleksejevič Abrikosov bio je istaknuti ruski industrijalac s tvornicama u Moskvi i na Krimu te prvi suprug Nadežde Nikolajevne Abrikosove – kasnije Kramářove. Salon Abrikosovih bio je vrlo cijenjen u ruskom društvu te su se ondje često mogli susresti brojni filozofi, znanstvenici, književnici i umjetnici, a među njima se tom prilikom našao i Kramář. Abrikosivi su Kramářa ugostili i na svom seoskom imanju u Tarasovku nedaleko od Moskve, a zatim i u vili u Alupki na Krimu gdje su se on i Abrikosova prvi puta poljubili, nakon čega joj je Kramář neprestano slao ljubavna pisma.¹²⁴ Kada je Nadežda Abrikosova, godinu dana kasnije, zbog ginekoloških problema doputovala sa svojim suprugom na liječenje u Beč, Kramář je osigurao da ju operira njegov dobar prijatelj – dr. Eduard Albert.¹²⁵ Kramář je u memoarima često spominjao Alberta – bio mu je susjed u Beču, a osim s njim imao je blizak odnos i s Kaizlom te Masarykom. Iako je bio staročeh, dijelio je njihove težnje k nečemu novom i drugačijem u češkoj politici. Vandrácová piše kako je u strahu za život voljene žene Kramář shvatio da ne želi ži-

¹²³ *Není tísnivého pocitu horských údolí s malým pruhem nebe – a tak volně, svobodně se tam dýchá. A tak když jsem byl v ruské stepi – ten nekonečný horizont mně byl tak svůj, zvyklý... (...) Zato horské jaro bývá tak náhlé, krátké a tak čarovné jako sní o něm Rusové.* (Kramář, *Paměti*, 27-28).

¹²⁴ Pisma je pisao na francuskom.

¹²⁵ Miroslava Vandrácová, „Život a vztah manželů Kramářových/The life and relationship of the Kramářs“, *Karel a Nadežda Kramářovi doma*, (Prag: Úřad vlády České republiky, 2007), 39-41.

vjeti bez Abrikosove te su ljubavnici počeli diskutirati o njezinom razvodu.¹²⁶ Kako bi ozdravila, suprug ju je odveo na more u Italiju i Francusku, a konačno i u Švicarsku gdje ju je Kramář ponovno došao posjetiti. Brak Abrikosovih se raspao, a Aleksej Abrikosov se potom iz Švicarske sam vratio u Rusiju.

Nažalost, kako se u memoarima fokusirao isključivo na politička pitanja i karijeru, Kramář nije spomenuo ništa o svom privatnom životu. Štoviše, njegova veza s Abrikosovom mogla je naštetiti njegovoj tek uzlaznoj političkoj karijeri. Stoga, iako se nije vratila sa suprugom u Rusiju, Abrikosova i Kramář u Beču su živjeli na odvojenim adresama sve dok razvod nije bio služben. Njihovu vezu Kramář je dugo tajio čak i od Kaizla i Masaryka. Konačno, Masaryku se povjerio nakon godine dana, a Kaizlu ni tada. Abrikosova je navodno teško podnosila život u Beču, obitelj njezinog novog supruga nije ju prihvatila, a najviše su joj nedostajala njezina djeca. Vandrácová piše kako Kramář nije imao interesa za njezinu djecu te ih je smatrao preprekom koja odugovlači razvod njezina prvog braka, kako bi ih bar jednom godišnje viđala, Abrikosova je kupila kuću sa zemljom u Alupki.¹²⁷ Abrikosova i Kramář ondje su se vjenčali, a ubrzo nakon vjenčanja ona je izgradila još jednu vilu u Jalti gdje su provodili puno vremena. Životom između Beča i Krimea, Kramářeve veze s Rusijom bile su gotovo neprekidne. Ne samo da su često boravili u Rusiji, već je kako Vandrácová piše, upravo slavenska ideja bila ono što je vezalo Kramářa i njegovu suprugu te je ona često bila puno ambicioznija i evolviranija u njegov rad, nego on sam.¹²⁸

Zaključak

Intelektualna historija vrlo je širok i kompleksan krovni pojam koji obuhvaća mnoštvo koncepata, služeći povjesničarima kao koristan alat koji za cilj ima približiti i razjasniti okolnosti nastanka i cirkulacije ideja u izvornom polju proizvodnje. Naime, ideje ne poznaju vremenske i prostorne granice te su podložne transferu vlastitog shvaćanja proizašlog iz osobnih iskustava i/ili dominantnog narativa u društvu. Tako je, primjerice, svaki slavenski narod neoslavizam tumačio u okviru vlastite nacionalne situacije i interesa. Odnosno, kako se mijenja polje recepcije, mijenja se i sama ideja. Stoga je izuzetno važno da povjesničari ustvrde uvjete i kontekst diskursa u vremenu i prostoru u kojem je ideja nastala i cirkulirala jer samo se tako može razumjeti primarna misao. Ideju treba sagledati i razumjeti onakvu kakva je bila i sa značajem koji je imala u izvornom društveno-političkom kontekstu. Upravo ovakav pristup razlikuje historiografiju od drugih srodnih disciplina koje se jednako tako zanimaju za intelektualnu historiju i njezine aspekte.

Ta dualnost ideje – njezina (ne)ovisnost o kontekstu – sažeta je u Johnstonovoj sociologiji znanja koja ideje istovremeno prepoznaje kao bezvremenski entitet, ali ujedno stavlja i važnost na mislioca te njegovu okolinu kao osnovne preduvjete za nastanak i postojanje ideja. Jedna od očitih razlika iz-

¹²⁶ Ibid., 41.

¹²⁷ Ibid., 44.

¹²⁸ Ibid., 48.

među ideje neoslavizma i srodnih ideja koje su joj prethodile je primjerice odnos prema Rusiji koji uvelike proizlazi iz gore razjašnjenih osobnih iskustava mislioca. Ipak, najznačajniji je segment neoslavizma razumijevanje već oformljenih nacionalnih identiteta i svijesti koji nisu postojali nekoliko desetljeća ranije. Upravo taj društveno-politički kontekst vremena ono je što čini bit neoslavizma i razlikuje ga od, primjerice, najbližijeg mu austroslavizma. Rekonstrukcija i detekcija mikro- i makrosocioloških podražaja kojima je Kramář kao mislilac bio izložen, odnosno indikatora njegove rane i buduće slavenske orijentacije i politike koju je vodio, direktno utječe na razumijevanje ideje. Nije svaki stanovnik podkrkonoškog kraja razvio ideologiju i bio na čelu neoslavenskog pokreta – Kramář je bio istaknuta i visoko obrazovana figura te je živio i djelovao u inozemstvu što mu je omogućilo pogled izvana. Kao austro-ugarski političar i zastupnik u Reichsratu, kao Čeh i češki političar, kao ruski zet, on ima uvide koji postaju formativnim temeljem njegovih stavova i stvaraju specifičnu poziciju iz koje u konačnici javno djeluje. Ovdje vidimo mikrosociološke elemente u makrosociološkom kontekstu. Kramář koristi svoju poziciju u korist borbe za prava i poziciju cijelog svog naroda u društveno-političkom kontekstu vremena, a rekonstrukcija tih okolnosti dovodi do razumijevanja ideje.

Bibliografija

Izvori

Kramář, Karel. „U hraběte Tolstého.“ *Čas*, 26. srpanj 1890.

Kramář, Karel. „Dojmy z Ruska.“ *Čas*, 3. siječanj 1891.

Kramář, Karel. „Dojmy z Ruska – Ve Varšavě.“ *Čas*, 10. siječanj 1891.

Kramář, Karel. „Europe and the Bohemian question.“ *The National Review*. (London, 1902).

Kramář, Karel. *Paměti*. Prag: Československý čtenář, 1938.

Kramář, Karel. *Poznámky o české politice*. Prag: Bursík a Kohout, 1906.

Literatura

Agičić, Damir. *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. Stoljeće*. Zagreb: Ibisgrafika, 2000.

Bourdieu, Pierre. „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja.“ U: *Dijalog s povodom* sv. 6, prir. Branimir Janković, str. 102-111. Zagreb: FF Press, 2013.

Branimir Janković. „Intelektualna historija“ U: *Dijalog s povodom* sv. 6, prir. Branimir Janković, str. 11-78. Zagreb: FF Press, 2013.

Čechurová, Jana, Dana Stehlíková i Miroslava Vnadracová. *Karel a Naděžda Kramářovi doma*. Prag: Úřad vlády České republiky, 2007.

Dosse, Francois. „Intelektualna historija.“ U: *Dijalog s povodom* sv. 6, prir. Branimir Janković, str. 102-111. Zagreb: FF Press, 2013.

Fander, Frank. *Seventy Years of Pan-Slavism in Russia: Karazin to Danilevskii 1800-1870*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 1961.

Gordon E., Peter. *What is Intellectual History? A Frankly Partisan Introduction to a Frequently Misunderstood Field*. Harvard University, 2013.

Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 2001.

Johnston M., William. *Austrijski duh : intelektualna i društvena povijest od 1848. do 1938*. S engleskog preveo Janko Paravić. Zagreb: Globus, 1993.

Kisić Kolanović, Nada. „Histroriografija i postmoderna teorija pripovijedanja: Hayden White i Dominic LaCapra.“ *Časopis za suvremenu povijest* vol. 35, br. 1 (2003): str. 217-233.

Kohn, Hans. *Pan-Slavism: Its History and Ideology*, 2. izd. New York: Vintage Books, 1960. (Autorska prava; Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1953).

Morat, Daniel. „Intelektualci i intelektualna historija.“ U *Dijalog s povodom* sv. 6, prir. Branimir Janković, str. 81-101. Zagreb: FF Press, 2013.

Pešek, Thomas G. „The Czechoslovak Question on the Eve of the 1848 Revolution“, U: *The Czech Renesance of the nineteenth century*, ur. Gordon H. Skilling i Peter Brock, str. 131-145. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1970.

Příhoda, Marek. „Славянская политика Карела Крамаржа“ [„Slavjanskaja politika Karela Kramarža“]. U *Изобретение Славии [Izobretenije Slavii]*, ur. Tomáš Glanc, Holt Meyer, Екатерина Вельмезова, str. 64-82. Prag: Národní knihovna České Republiky, Slovanská knihovna, 2005.

Šarac, Milan, ur. *Povijest Češke*. Prijevod s češkog Martin Muhek i Sanja Miličević Armada. Zagreb: Sandrof, 2014.

Šidak, Jaroslav. „Češko pitanje u austrijskoj politici 1874-1914“, *Historijski pregled: časopis za nastavu historije* 4 (1962): str. 255-271.

Šimetin Šegvić, Filip i William M. Johnston. „Austrijski duh – prije i poslije.“ *Dijalog s povodom*, sv. 2, ur. Drago Roksanđić. Razgovor s njemačkog preveo Filip Šimetin Šegvić. Zagreb: FF Press, 2009.

Taylor, Alan J. P. *The Habsburg Monarchy 1809-1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, 2. izd. London: Hamish Hamilton, 1951.

Višný, Paul. *Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914*. Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1977.

Winklerová, Martina. *Karel Kramář (1860-1937)*. Prag: Argo, 2011.

Winters, Stanley B. „Kramář, Kaizl, and the Hegemony of the Young Czech Party, 1891-1901.“ U: *The Czech Renesance of the nineteenth century*, ur. Gordon H. Skilling i Peter Brock, str. 282-314. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1970.

Abstract:

The central focus of this research revolves around the idea of Neo-Slavism as a consequence of the circumstances encountered by Dr. Karel Kramář within his personal and professional life. The fundamental methodological premise of this study suggests that each idea possesses a philosophical and enduring character that is separable from the context in which it originated, alongside the sociological aspect that explains the social factors that influenced the formation, adaptation, and implementation of the idea. Both micro- and macrosociological aspects that preceded the Neo-Slavic movement and led to the development of the idea are identified through the analysis of the texts written by Kramář. Numerous quotations are used to support these influences, providing the translation of sources from Czech to Croatian.

Keywords: Karel Kramář, Neo-Slavism, Czech-German conflict, Czech state law, Interslavic reciprocity, Austro-Hungarian Monarchy, Russia, Intellectual history, Sociology of knowledge

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 19 2024.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XIX, broj 19, 2024.

Glavna i odgovorna urednica
Tijana Vokal

Zamjenica glavne urednice
Ivana Đorđić

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić
Tijana Vokal

Urednici pripravnici
Klara Miholić
Ivan Moškatego
Patrik Smolak

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Klara Miholić
Ivan Moškatego
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Patrik Smolak
Ruben Prstec
Matija Pudić
Tijana Vokal

Tajnik Uredništva
Adrian Filčić

Recenzenti
dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić
dr. sc. Aleksandra Golubović
dr. sc. Branimir Janković
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Ivica Šute
dr. sc. Nikola Tomašegović

Lektura za hrvatski jezik
Lorenia Jantolek
Martina Prosen
Lucija Rak
Josipa Skenderović
Gabrijela Soldan
Jakov Zidarić

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Boris Bui, FF press

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o., Zagreb

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrdnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>